КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН А.А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ, УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д.23.20.611 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 321.015: 342.511(043.3)

ЕСЕНОВ УЛАНБЕК АСКАРАЛИЕВИЧ

ЗАМАНБАП КЫРГЫЗСТАНДА ПРЕЗИДЕНТТИК БИЙЛИКТИН МӨӨНӨТҮНӨН МУРДА ТОКТОЛУУСУНУН ИНСТИТУТУ (САЯСИЙ УКУКТУК ИЗИЛДӨӨ)

23.00.02 – саясий институттар, процесстер жана технологиялар

саясий илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2021

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун Саясат таануу жана мамлекеттик башкаруу боюнча көйгөйлөр бөлүмүндө аткарылган

Научный консультант:	**Канатбек Азиз** – КР УИАнын Мүчө-корреспонденти, саясий жана юридика илимдеринин доктору, профессор
Официальные оппоненты:	**Сааданбеков Жумагул Сааданбекович -** саясий илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Саясат таануу жана экспертиза борборунун жетектөөчү илимий кызматкери **Жанатаева Улбосын Камальбековна -** саясий илимдеринин доктору, Л.Гумилев атындагы Евразия Улуттук университетинин Журналистика жана саясат таануу факультетинин Саясат таануу кафедрасы профессору **Токтосунова Адаш Искендеровна** – саясий илимдеринин доктору, “Диалог культур и цивилизаций” коомдук бирикменин төрайымы
Ведущая организация:	К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин саясий-укуктук изилдөөлөр кафедрасы. Дареги: Бишкек ш., 720044, Чынгыз Айтматов проспектиси, 27

Диссертациялык иш 2021-жылдын 15-октябрында саат 14.00 Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институту менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу уюштурулган саясий жана социология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденүүгө диссертацияларды коргоо боюнча Д23.20.611 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а, 1 кабат, диссертациялык залы.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук китепканасынан (дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а, 1 кабат), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, г.Бишкек, ул. Жибек Жолу просп., 394, 8-корпус, 1 кабат) жана Диссертациялык кеңештин naskr.kg сайтынан таанышууга болот.

Онлайн коргоо трансляциясынын маалыматтары:
https://vc.vak.kg/b/23--7na-ulk-j85

Автореферат 2021-жылдын “15”-сентябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
саясий илимдеринин доктору, доцент **Ч.Ш. Абдыраманова**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Советтик союздун кыйралуусунун жакындоосу менен Кыргызстан башка көптөгөн өлкөлөрдөй эле президент институтунун негизделүүсү тууралуу чечим кабыл алды.

Постсоветтик мамлекеттердин саясий тарыхы саясий элиталар үчүн мындай институттун түзүлүүсү ишенимдүү болгондугун тастыктайт. Анткени ал 1991-жылдагы россиялык, украиналык жана белоруссиялык жетекчиликтердин СССР катары өлкөнүн жок болуусу тууралуу декабрьдагы чечиминен көз карандысыз түрдө сакталып келген.

Ошону менен биргеликте президенттик бийликтин чектеринин так аныкталуусунун жоктугуна байланыштуу президент институтунун ошол мезгилдеги советтик мамлекеттердин демократиялык формасына саясий трансформациясынын катализатор ролун аткаргандыгына карабастан саясий истеблишмент саясий катаклизмдер, президент менен парламенттин ортосундагы мамилелердин курчуусу менен кагылышты. Ошентип, суверендүү Кыргызстан, 1993-жылдын 5-майында биринчи улуттук Конституцияны *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 1993-жылдын 5-майында он экинчи чакырылыштагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин он экинчи сессиясында кабыл алынган (Кыргыз Республикасынын 1996-жылдын 16-февралындагы №1, 1998-жылдын 21-октябрындагы №134 Мыйзамдардын редакциясында) [Электрондук ресурс]. – Көрүү режими: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1/30?cl=ru-ru]* кабыл алгандыгына карабастан, 1994-жылдын сентябрь айында Кыргыз Республикасынын биринчи президентинин демилгеси менен өлкөнүн Башкы мыйзамы парламенттин түзүмүн өзгөртүү бөлүгүндө өзгөртүүлөргө дуушар болду. Бирок мамлекет башчынын чыныгы максаты легендарлуу парламентти бошотууда болгон.

Тилекке каршы, тарых көрсөткөндөй, белгиленген реформа президенттик бийликтин модернизациялануусунун башы гана болгон. Тигил же бул социалдык, саясий жана башка себептерге шилтеп отуруп, биздин өлкөбүздүн Конституциясы көп жолу «жасалууга» дуушар болду. Мисалы, бүгүнкү күндө да Кыргызстан президенттик башкаруунун өзүнүн улуттук моделин негиздеген жаңы редакциясынын кабыл алуусунун босогосунда турат.

Албетте мындай саясий стабилдүүлүктүн жоктугу Кыргызстанда гана болгондугу тууралуу пикир бул жаңылыштык болуп эсептелет. Россияда бир нече жолу биринчи президент Б. Ельцинди бийликтен четтетеүү боюнча аракеттер жасалган *[Отрешение от должности президента России [Электрондук ресурс]. - Көрүү режими: https://ru.wikipedia.org/wiki/Отрешение_от_должности_президента _России].* Жыйынтыгында 1999-жылдын 31-декабрында саясий кризиске шилтеп, ал отставкага кеткен. Эки президентке (А. Муталибов и А. Эльчибей) президенттик карьрасын токтотууга Азербайджандагы саясий элиталарага аракетттери ишке ашырылат. Грузияда оппозициянын басымы астында мамлекет башчысынын кызматынан Э. Шеварнадзе кетет *[Президент Грузии. [Электрондук ресурс]. –*

Көрүү режими: https://ru.wikipedia.org/wiki/Президент_Грузии]. Армения Республикасынын премьер-министр кызматында экс-президент С. Саргсян дагы кармалып калуусу мүмкүн болгон эмес. Н. Пашиняндын жетекчилиги астында оппозициялык блок мындай кырдаалды эки мөөнөттөн ашык президент кызматында болууга тыюу тууралуу Армения Республикасынын Конституциясына чектөөнү киргизүү мүмкүнчүлүгү катары баалып, С. Саргсянды отставкага кетүүгө мажбур кылат *[Отставка Саргсяна, триумф оппозиции: что необходимо знать о протестах в Армении. [Электрондук ресурс]. – Көрүү режими: https:// https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5133994].*

Изилдөөнүн темасынун актуалдуулугун негиздөө менен Кыргызстандын саясий тажрыйбасы тууралуу үн чыкпай коюу туура эмес болмок. Кыргызстандын биринчи президенти Аскар Акаев, кийинки президенттер Курманбек Бакиев жана Сооронбай Жээнбеков мамлекет башчысы кызматынан мөөнөтүнөн мурда кеткендиги баарыбызга белгилүү. Бирок башкы суроолор алардын бирөөсү даг президенттик ордунан кеткен эместиги отставканын саясий укуктук жаратылышынын өзү өз ыктыярдуулуктун жоктугун көрсөттү. Кыргыз мамлекетинин башчысынын кызматын эсеби боюнча биринчи жана экинчи болуп ээлеген өлкө башчылары кийинчерээк «Кыргыз Республикасынын экс-президенти» статусунан айрылышкандыгы монографиялык изилдөөнүн жүргүзүү чечимин күчтөндүрүп, бекемдеди.

Алмазбек Атамбаевдин президенттик мөөнөтүнүн аяктоосунан кийин пайда болгон кырдаалды өзгөчө өз алдынча жол катары белгилөөгө болот. Кыргыз парламенти тез арада Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын президентинин ишмердүүлүгүнүн кепилдиктери жөнүндө» мыйзамына толуктолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү менен аны жоопкерчиликке тартуу максатында импичмент процедурасы аркылуу анын ээ болгон «Кыргыз Республикасынын экс-президенти» статусунан ажыратат.

Албетте, муруңку президенттерди жоопкерчиликке тартуу тажрыйбасы Кыргызстанда гана эмес, башка чет мамлекеттерде да болгон. Мындай учурлар ошол эле белгиленген Арменияда, Францияда жана Түштүк Кореяда болгон. Бүгүнкү күндө муруңку мамлекет башчыларын жоопкерчиликке тартуу нормалдуу көрүнүш болуп эсептелет.

Президенттик бийликтин мөөнөтүнүн мурда токтотулуу институтун ишке ашыруудагы аз эмес суроолор иштеп жаткан мамлекет башчыларынын каза болгон учурунда жана айыккыс оорулуу болгондо пайда болот. Анын айкын далили катары И.А. Каримовдун каза болгондон кийин, айыккы оорулуу

учурунда эмес, президенттик ишмердүүлүгүн мөөнөтүнөн мурда токтотулуусу эсептелет.

Ошентип, жогорудагынын баары президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуу суроолорундагы саясий укуктук кемчиликтердин бар болуусун тастыктайт. Жана бул маанисинде президент бийликтин натыйжалуулугун жана үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылган жана ошондой эле президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун негиздеринин комплексин жөнгө салган «ишенимдүү» жана «иштелген» механизмдерин табуу бул монографиялык изилдөө үчүн биринчи даражадагы маселе болуп саналат.

Диссертациянын темасынын ири илиминй программалары менен байланышы. Бул диссертациялык изилдөөнүн темасы окумуштуунун өз демилгеси менен аныкталган.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана анда коюлган маселелер. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты – азыркы Кыргызстандагы президент институтунун саясий-укуктук табиятын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин саясий системадагы ордун аныктоо менен Кыргыз Республикасындагы президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтунун ишке ашырылуусундагы көйгөйлөрдү чечүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Коюлган максатка жетишүү үчүн бир катар илимий маселелерди чечүү каралган. Алардын негизгилери төмөнкүлөр:

1. Президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтунун түшүнүгүн жана анын маани-маңызын талдоо;
2. Мамлекеттеги башкаруу формасына ылайыктуу президент институтунун саясий табиятын жана ордун изилдөө;
3. Кыргызстанда президент институтунун калыптануусунун тарыхый аспектилерин жана саясий факторлорун изилдөө;
4. Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоонун жана анын ишмердигин уюштуруунун саясий жана укуктук негиздерин талдоо;
5. Кыргыз Республикасынын Президентинин конституциялык ыйгарымдарын талдап чыгуу;
6. Кыргыз Республикасынын Президентинин мамлекеттик бийликтин жогорку органдары менен болгон өз ара аракеттешүүсүн талдап чыгуу;
7. Кыргызстанда башкаруу парламенттик башкаруу формасынын жакшыртылуусунун контекстинде президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтунун өнүгүүсүнүн перспективалары жана саясий факторлору боюнча сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын мүнөздөөчү төмөндөгүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

– жаңы илимий талаптардын алкагында ата-мекендик саясий илимде биринчи жолу мамлекеттик башкаруунун республикалык формасынын кыргызстандык моделинин *автордук концепциясы* иштелип чыкты;

– «президент» түшүнүгүнө автордук аныктама берилди;

– «президенттин бийлигинин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институту» түшүнүгү боюнча автордун позициясы аныкталды;

– АКШ, Европа, Латын Америка жана Азия өлкөлөрүндө президент институтунун типтүү жана типтүү эмес моделдери талдоого алынды;

– президенттик республиканын негизги белгилери жана анын өнүгүү тенденциялары аныкталды;

– республикалык башкаруунун түрлөрүнүн тигил же бул типтеринин ишке ашырылышынын натыйжалуулугу биринчи кезекте элдин (бийликтин булагы катары) өзүнүн бир катар тарыхый, улуттук жана маданий шарттарына жараша боло тургандыгы далилденди;

– Кыргызстанда президент институту киргизилген учурдан тартып, азыркы мезгилге чейин өткөрүлгөн саясий жана конституциялык реформалардын тиешелүү этаптары бөлүнүп чыгарылды;

– Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин жогорку органдарынын ич ара аракеттерин башкаруунун парламенттик түрүн эске алуу менен талдоонун негизинде мамлекеттик аппаратты өркүндөтүү жана бул процесстеги Президенттин ролу боюнча сунуштамалар иштелип чыгарылды;

– Мамлекет башчысынын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун, Кыргыз Республикасынын президентинин отставкасын ишке ашыруунун жолдору жана президенттик бийликтин транзитинин саясий жана укуктук көйгөйлөрүн чечүү боюнча сунуштар иштелип чыгарылды.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын практикалык мааниси биринчи кезекте азыркы Кыргызстандагы президент институтунун көйгөйлөрүн изилдеп чыгып, президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтунун өнүгүүсүнүн саясий факторлору жана перспективалары боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууда жатат.

Автор иштеп чыккан айрым тыянактар менен практикалык сунуштар улуттук мыйзамдарды жакшыртууда, Кыргыз Республикасынын Президентинин ишмердигин уюштурууда да колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын теориялык жоболору жана тыянактары Кыргыз Республикасынын саясий илиминин тиешелүү аспектилери боюнча эмгектерди жаратууда, жогорку окуу жайларында саясат таануу сабактарын өтүүдө да колдонулушу мүмкүн.

Жактоого чыгарылган негизги жоболор:

1. Кыргызстанда президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуусун кыргыз президенттигинин жаратылышын ачыктаган өз алдынча саясий укуктук институт катары түшүнүүгө боло тургандыгы тууралуу тыянак негизделген. Бул мааниде аны өз алдынча институт катары бөлүү аны анын бири биринен өз ара көз карандысыз болгон түзүүчүлөрүнүн тобу менен жөнгө салынгандыгы менен негизделген. Анын ичинде, кыскартылган легислатуранын бар болуу мүмкүнчүлүктөрүнөн баштап; тигил же бул адамдын президенттик бийлик кылуусунун мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун саясий укуктук негиздеринин мазмуну, президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун бардык учурларынын ишке ашырылуусунун саясий укуктук

мүмкүнчүлүктөрү; тийиштүү актылар менен конкреттүү аныкталган субъектилер менен президенттик бийликтин убактылуу орун басуусунун бардык саясий укуктук шарттарын жана тартипбин камсыз кылуу менен аяктайт.

2. Кыргызстандаг президент институтунун негизделүүсү жана бул кызматка Аскар Акаевдин шайлануусу «эски» жана «жаңы» саясий элиталардын ортосундагы күрөштүн натыйжасы болду. Бирок жаңы мамлекеттик формацияга өтүү жана параллелдүү жана Советтердин вертикалынын көз карандысыз болгон бийликти куруу максатын көздөгөн ушундай саясий укуктук институттун пайда болуусу практика жүзүндө анын максатын так түшүнүүнү камсыз кылган жок.

3. Президент кызматынан мөөнөтүнөн мурда кетүүсү менен байланышкан саясий кырдаалдар Кыргызстанда гана эмес болуп жаткандыгы тууралуу тыянак негизделген. Бирок өзүнүн саясий өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу мөөнөтүнөн мурда легислатуранын негиздеринин камсыздалуусуна болгон ыкмалар бирдей эмес бирдей эместигине мүнөзүнө ээ. Казакстан Республикасында мыйзамчыгаруучулук тартипте президенттин отставкага кетүүгө болгон түздөн түз укугу жок. Кыргызстанда жана Өзбекстан Республикасында мамлекет башчысынын мөөнөтүнөн мурда кызматынан кетүүсү жана өлкө башчысынын кызматын убактылуу ордун ээлөө биринчи кезекте бийликке келгендердин чечими менен коштолгон.

4. А. Акаевдин, К. Бакиевдин жана А. Атамбаевдин “Кыргыз Республикасынын экс-президент” статусунан ажыратуу тууралуу чечими биринчи кезекте саясий болгондугу тууралуу тыянак негизделген.

5. Укуктун жана саясат таануунун көз карашы менен президентке импичмент тууралуу түрдүү түшүнүктөрдүн бар болгондугу тууралуу тыянак негизделген. Эгерде укуктук көз караш менен парламент же башка ага ыйгарымдуу болгон бийлик органы тарабынан кызматынан бошотуунун бардык процедуралары президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусун жана жазык жоопкерчилигине биринчи негиз катары түшүндүрүлсө, анда саясий илимде – мамлекет башчынын жоопкерчилигинин өзүн түшүндүрөт.

6. Отставка жана оор ооруу түрүндөгө президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуунун учурлары авторитардык режимдеги өлкөлөргө таандык эместиги тууралуу тыянак негизделген.

7. Парламент тарабынан импичментти ишке ашыруу мезгилинде мамлекет башчынын отставкага берүүнүн саясий укуктук мүмкүнчүлүгүн бар болуусу орундуу эмес экиндиги жөнүндө тыянак негизделген. Мындай түрдөгү президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуусу дискредитация жана президенттик бийликке ээ болгон субъектинин жоопкерчиликтен качуусу катары баалануусу керек. Ошого байланыштуу мыйзамчыгаруучулук деңгээлде импичмент жарыяланган мезгилде президенттик ишмердүүлүгүн мөөнөтүнөн мурда бүтүргөн адамга «Кыргыз Республикасынын экс-президент» статусун алуу укугун чектөө сунушталат.

8. Кыргызстанда президенттик бийликке убактылуу ээ болгон субъектилердин ыйгарымдарында жашырылган чектөөлөрдүн бар болгондугу тууралуу тыянак негизделген. Анын ичинде, мындай ишмердүүлүктү убактылуу

аткарган адам расмий киришүүгө жана «Кыргыз Республикасынын экс-президенти» статусун алууга укугу жок. Ошону менен биргеликте ата мекендик мыйзамчыгаруучулук мындай субъектинин отставкага кетүү жана импичментке дуушар болуу укугунун мүмкүнчүлүктөрү же чектөөлөрү тууралуу эч нерсе белгилебейт.

9. Эсеп боюнча Кыргызстандын төртүнчү президенти С. Жээнбековдун орун алган октябрь окуяларынын кесепетинен отставкага кетүүсү, жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын премьер-министри С. Жапаровдун пайдасына парламенттин спикери К. Исаевдин президенттик кызматты убактылуу ээлөөдөн өз ыктыяры менен баш тартуусу, президенттик шайлоолорго катышуусу менен байланыштуу Министрлер кабинетинин башчысынын мындай ыйгарымдарды аткаруудан баш тартуусу, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн башчысынын милдетин убактылуу аткаруучусу А. Новиковдун президенттик ыйгарымдарды жаңы шайланган парламенттин спикери Т. Мамытовго берүү максатында аткарбоосу президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуусу тууралуу жана тигил же бул субъекти менен убактылуу ордун ээлөөсү жөнүндө критерийлердин толук комплексинин жоктугу тууралуу билдирет. Ошого байланыштуу мындай кырдаал боюнча Кыргыз Республикасыны өз алдынча мыйзамын кабыл алуу сунушталат.

10. Борбордук Азиялык региондо президенттик ыйгарымдардын мамлекет башчысынын укукка жөндөмсүздүк катары учурларынын формалдуулугу тууралуу тыянак негизделген. Анын далили болуп Өзбекстандын саясий истеблишменти тарабынан И. Каримовду оор ооруусу тууралуу маалыматты билдирбөө, жашыруу эсептелет. Себеби эсеби боюнча мамлекеттин биринчи башчысынын бийлигинин мөөнөтүнөн мурда таанылуусу анын өлүмүнөн кийин гана чечилет.

Изденүүчүнүн жеке салымы саясий илимге биринчи кезекте диссертациялык изилдөөнүн жаңылыгы менен, андагы мамлекеттик башкаруунун республикалык формасынын кыргызстандык моделинин *автордук концепциясы* менен, азыркы Кырызстандагы президент бийлигинин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтун өркүндөтүүнүн актуалдуу маселелерин иштеп чыгуудагы автордук тыянактар жана сунуштар менен аныкталат. Ошондой эле автордун басмадан чыккан эмгектеринин теориялык жана практикалык мааниси менен да шартталат.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациялык илимий изилдөө иши Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун “Саясат таануу” бөлүмүндө аткарылган жана талкууланган.

Негизги жоболор, корутундулар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясынын бакалавр жана магистратурадагы окуган студенттер үчүн "Саясий жана укуктук окуулардын тарыхы" сабактары боюнча сабактарды өткөрүүдө колдонулган. Изилдөөнүн жүрүшүндө козголгон көйгөйлөрдүн

көптөгөн аспектилери Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Академиясынын кадрларды даярдоо жана кайра даярдоо факультетинде окуп жаткан укук коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн окутулуп, "Коррупцияга каршы мамлекеттик саясат" курсунда чагылдырылды.

Ошондой эле, изилдөөдө бир катар сунуштар Кыргызстан эл аралык университетинде “Мамлекет жана укук теориясы”, “Салыштырмалуу укук” сабактарын окутуу учурунда текшерилген.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары ар кандай конференцияларда жана семинарларда билдирилген. Диссертациялык изилдөөнүн айрым суроолору автор тарабынан эл аралык илимий иш-чараларда баяндама түрүндө берилген: илимий-практикалык конференция (эл аралык катышуу менен) "Мамлекет жана дин: радикализмдин жана диний экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршылык көрсөтүү маселелеринде өз ара аракеттешүү» (2016-жылдын 28-апрелинде), илимий практикалык конференция «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптануусу: тажрыйбасы жана перспективалары» (2016-жылдын 4-ноябры), тегерек стол «Кыргыз Республикасынын саясий системасы: теориянын жана практиканын суроолору» (2017-жылдын 28-февралы), эл аралык илимий практикалык конференция «Укук, коом, мамлекет: теориянын, тарыхтын жана практиканын көйгөйлөрү» (2018-жылдын 25-майы); эл аралык илимий практикалык конференция «Мамлекеттин укуктук жана социалдык гуманитардык өнүгүүсүнүн актуалдуу көйгөйлөрү» (2019-жылдын 31-майы), эл аралык илимий практикалык конференция «Адамдын жана жарандардын укуктарын коргоодо мамлекеттин жана коомдун актуалдуу көйгөйлөрү» (Россия Федерациясы, ИИМдин Уфа юридикалык институту, 2020-жыл); эл аралык семинар (онлайн) "Укукту санариптештирүү: заманбап чакырыктар жана тенденциялар" (Россия Федерациясы, Красноярск, Россия Федерациясынын Ички иштер министрлигинин Сибирь юридикалык институту, 2020-жылдын 28-февралы).

Диссертация жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары 29 илимий макалада, ошондой эле бир монографияда чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, төрт главадан, 11 бөлүмдөн, корутундулардан, практикалык сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришинде илимий изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделет, максаттары жана милдеттери аныкталат, алынган натыйжанын илимий жаңылыгы, практикалык мааниси көрсөтүлөт, жактоого коюлуп жаткан негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы баяндалат, изилдөөнүн илимий жана практикалык сыноодон өтүүсү жана илимий публикацияларда алардын чагылдырылуусу тууралуу маалыматтар берилет.

«Президенттик бийликтин жаралуусу: теоретикалык жана саясий негиздери» биринчи глава эки бөлүмдөн турат: “Президент институту: идеялык жаралуудан түшүнүк аппаратынын куралуусуна чейин” (1.1); “Президенттик бийлик: коомдун саясий системасындагы орду жана ролу (дүйнөлүк тажрыйба)” (1.2).

«Президент институту: идеялык жаралуудан түшүнүк аппаратынын куралуусуна чейин» биринчи бөлүмдө президент институтунун теоретикалык негиздери ачыкталат. Анын ичинде мындай илимдеги жалпы кабыл алынган түшүнүктөрдүн мүнөздөмөлөрүнө талдоо жүргүзүлөт: «президент»; «президентчилик»; «мамлекет башчысы» жана башкалар.

Илимий адабияттарда президент терминине ар түрдүүчө түшүнүк берилип жүрөт. Илимдеги түшүнүктөргө негизденип, автор өзүнүн аныктамасын баяндаган.

Белгиленген чөйрөдөгү изилдөөлөрдү улантып, диссертант бул бөлүмдө бир эле учурда: «президент институту»; «президентура институту»; «президенттик институту» ж.б. түшүнүктөр да колдонулуп жүргөндүгүн белгилеген. Изилдөөчүлөрдүн аталган проблеманы иликтөөгө ар түрдүү мамилеси аталышы боюнча ар түрдүү болгону менен мааниси боюнча бирдей баяндамалар мындай ар түрдүү атоонун негизги факторлору экендигин аныктаган.

Жогоруда көрсөтүлгөн баяндамалар бири-биринен айырмалана тургандыгы жөнүндө илимпоздордун басымдуу көпчүлүгү менен макул болбой, изденүүчү тигил же бул илимпоздун колдонгон термини бири-биринен айырмалангандыгы, алардын ошол терминди ыктай тургандыгы менен түшүндүрүлөрүн негиздеген. Изилдөөчүлөр тигил же бул дефинициянын кынтыксыздыгы жөнүндө ырастаганы менен, алар түбүндө бир эле нерсе жөнүндө сөз кылышат.

Ошондуктан «президент институту» деген түшүнүккө диссертант артыкчылык берген.

Жүргүзүлгөн изилдөө иши далилдеп тургандай эле президент институту өнүгүүнүн кыйла узак жана татаал жолун басып өттү. Ал адамзаттын саясий акыл-ойунун белгилүү эволюциясынын натыйжасы, ошондой эле тарыхий, саясий, укуктук жана башка өбөлгөлөрдүн жыйындысы болуп саналат.

Узак мезгил бою Байыркы Чыгышта: Египетте, Вавилондо, Индияда, Кытайда, Персияда жана башка өлкөлөрдө (айрым бир учурларды кошпогондо) мамлекеттик бийликти уюштуруунун бир гана түрү болуп келген, ал: падыша (фараон, император), алар мамлекеттин башчысы болуп саналуу менен, алардын бийлиги чексиз жана Кудай тарабынан берилген деп эсептелген. Мамлекет алар аркылуу өндүрүштүн негизги каражаттарына ээлик кылган. Жердигинде алар дайындаган чиновниктер башкаруу жүргүзгөн. Мамлекеттик бийликтин мындай формасы Чыгыш деспотиясы деген аталышка ээ болгон.

Батышта, атап айтканда Байыркы Грециянын өзүндө мамлекеттик бийликти уюштуруу таптакыр башкача өнүктү.

Бүтүндөй алганда, мамлекеттик бийликти уюштуруунун проблемаларына кыйла ар тараптуу, көп аспекттүү мамиле антикалык саясий акыл-ой жана салт үчүн мүнөздүү болгон, деген корутунду чыгарууга болот. Илим «бир адамдын

бийлиги – монархия», «бир нече адамдын бийлиги – аристократия», ошондой эле «көпчүлүктүн бийлиги – демократия» сыяктуу формаларды изилдеп жана негиздеп берди.

Монархтын үстөмдүк кылган ролу мүнөздүү болгон феодализм үчүн мамлекеттик бийликти уюштурууну андан ары өнүктүрүү жана анын эволюциясы, ал туурасындагы илим негизинен монархтын институтунун базасында ишке ашырылды. Дал монархия жана феодалдык саясий уюм президент институтунун пайда болушунун негизги себеби болуп калган.

Калыптанып келе жаткан буржуазиянын ойчулдары өздөрүнүн окууларында мамлекеттик бийликтин укуктук табиятын жаңы өңүттөн изилдеп жана мамлекеттин ишмердигинин негизги багыттарын бекем чектеп бөлүүнүн зарылчылыгын негиздешкен.

Дал ушул мезгилде бийликтерди бөлүштүрүү теориясы катары бүтүн, өз алдынча саясий доктрина калыптангандыгын белгилей кетишибиз керек. Бул теориянын алгачкы негиздөөчүсү Джон Локк (1632-1704-жж.), кийинчерээк Шарль Луи Монтескьё (1689-1755-жж.) болгон.

«Президенттик бийлик: коомдун саясий системасындагы орду жана ролу (дүйнөлүк тажрыйба)» экинчи бөлүм чет мамлекеттердеги президент институтунун мамлекеттик башкаруунун түрдүү формалары менен болгон айкалышында пайда болгон көйгөйлөрдү изилдөөгө арналган.

Өзүнүн калыптануусунда бүтүндөй бир катар стадияларды жана этаптарды басып өткөн азыркы укуктук мамлекеттердин пайда болушу менен 20-кылымдын ортосуна чейин башкаруунун республикалык формасынын негизги эки түрү (президенттик жана парламенттик) айырмаланып келди.

1958-жылы Францияда Бешинчи Республиканын Конституциясын кабыл алуу менен бул классификацияга олуттуу түзөтүү киргизилди. Франция аны кабыл алуу менен жарым президенттик республика сыяктуу жаңы категорияны түзүү үчүн чыйыр салып ага башкалар да түштү, ар түрдүү авторлор Греция, Түркия, Португалия, Австрия, Пакистан, Финляндия, Исландия жана айрым башка мамлекеттерди ушул аталган формага киргизип жүрүшөт. Диссертант дал ушул мезгилден тартып илимде республикалык башкаруунун классикалык үч түрү (парламенттик, президенттик жана аралаш) бөлүнө баштагандыгын белгилеген.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, республиканын президенттик түрүнүн пайда болушу үчүн саясий жана юридикалык илим Америка Кошмо Штаттарына ыраазылык билдириши керек. Дал Америка мамлекетинин Конституциясы токтотуу жана тең салмактоо системаларын пайдалануу менен бийликти бөлүштүрүү идеясын биринчи жолу ишке ашырган биринчи юридикалык документ болуп калган.

Бийликтерди бөлүштүрүү менен катар федерализм жана соттук контроль жөнүндө идеялар Конституциядагы орчундуу, концептуалдуу идеялардан болуп саналат, алар укуктук актылардын Конституцияга ылайыктуулугун текшерүүнү да камтыйт. Саналып өткөн принциптер анын негиздөөчүлөрү тарабынан

ушунчалык талашсыз принциптер катары сунушталгандыктан Конституциянын текстинде атайлап жазылбаганы менен, анын бардык мазмунун негиздеп турат.

Бул система эмнеси менен баалуу деген суроого жооп издеп, изденүүчү башкаруунун мындай форматынын кемчилиги аз, мамлекеттик бийликтин жогорку органдарынын ар биринин ыйгарым укуктары жана милдеттери так бөлүштүрүлгөн, деген тыянак чыгарат. Белгилүү өлчөмдө өз алдынчалыкка жана көз каранды эместикке ээ болуу менен бийлик бутактары бири-бирин өз ара көзөмөлдөп жана кызмат абалынан кыянат пайдаланууга жол бербей турат. Президенттин өзү туурасында сөз кылганда, мындай мамлекетте ал бир эле учурда мамлекеттин башчысы болуу менен бирге аткаруу бийлигинин (өкмөттүн) да башчысы болуп саналат.

Президент өлкөнүн жетекчиси катары өз ыйгарым укуктарын элден алат, башкача айтканда, аны тикеден тике калк шайлайт, ошондуктан өзүнүн легитимдүүлүк даражасы боюнча парламент сыяктуу эле жогорку өкүлчүлүктүү орган болуп эсептелет. Андан тышкары, президенттик республикада аткаруу бийлиги парламенттин алдында эмес, тикеден тике президенттин алдында жоопкерчилик тартат. Демек, аткаруу бийлигинин башчысы катары ал өзүнүн каалоосу боюнча өкмөт мүчөлүгүнө талапкерлерди тандайт жана алмаштыра алат. Аткаруу аппаратынын түзүмүн жана бардык кызмат адамдарынын ыйгарымдарын өз алдынча аныктайт.

Парламенттик республика башкаруунун кийинки, классикалык түрү болуп саналат.

Мындай форматтын өзгөчөлүгү парламент бүткүл элдик өкүлчүлүккө ээ болгон бирден бир орган, мыйзам чыгаруу бийлиги толугу менен ага таандык. Бирок ошону менен бирге бул жагдай мамлекеттик бийликтин жогорку мыйзам чыгаруучу органы өзүнүн мыйзам чыгаруу милдеттерин Өкмөткө ыйгара албайт, дегенди билдирбейт.

Президенттин өзү туурасында айтканда, мындай республикаларда ал же парламент тарабынан шайланат же парламентарийлердин тикеден тике катышуусу менен шайлагычтардын атайын коллегиясы тарабынан шайланат. Президент конституциялык жактан гана мамлекет башчысы болуп, «аткаруу бийлигинин башчысы» боло албайт. Көпчүлүк учурда анын бийлиги номиналдык-азем мүнөзүндө болуп, реалдуу укукка ээ эмес. Өкмөттөрдүн жана башкаруунун башка органдарынын ишмердиги иш жүзүндө анын милдетине кирбейт.

Диссертант биринчи дүйнөлүк согуштан кийин жарым президенттик (жарым парламенттик) мамлекеттер болгондугуна карабастан, кантсе да 1958-жылдагы Конституцияга негизделген Франциядагы Бешинчи республика башкаруунун аралаш формасынын үлгүсү болуп санала тургандыгына көңүл бурган. Бул жерде француз элинин парламенттик режимдин кризистик абалынан; Төртүнчү республика орун алган фракциялар ортосундагы парламенттик пикир келишпестиктерден жана өкмөттүк туруксуздуктан биротоло арылууга, атап айтканда генерал де Голльдун кайтадан бийликке

келишинен биротоло арылууга умтулуусу жаңы «Негизги мыйзамды» кабыл алуунун жана жаңы моделдин пайда болушунун башкы себеби болгон.

“Көз карандысыз Кыргызстанда президенттик бийликтин калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн тарыхый жана саясий тенденциялары” экинчи глава эки бөлүмдөн турат: “Мамлекеттик бийликтин кыргыз системасындагы президент институтунун жаралуусунун идеялары” (2.1.); “Президенттик бийлик жана саясий укуктук реформалар (1993-2020-жылдардагы мезгил)” (2.2.).

Изилдөөнүн объектисин саясий системанын алкагында президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун түзүлүшү жана Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо жана анын ишмердигин уюштуруу менен байланышкан саясий жана укуктук мамилелер түзүшөт.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп, президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун табиятынын саясий жана укуктук аспектилери, Кыргыз Республикасынын Президентинин саясий жана укуктук макамы, анын ишмердигинин негизги багыттары, ошондой эле анын Кыргызстандын саясий системасындагы орду жана ролу эсептелет. Изилдөөнүн максаты Азыркы Кыргызстандагы президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун саясий-укуктук табиятын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин саясий системадагы ордун аныктоо менен бул институтту өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууда.

Изилдөө ыкмалары: президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институту дисциплиналар аралык көйгөй катары саясат таануу, укук таануу жана социология илимдеринин чегинде жаткан жалпы илимий жана жеке-илимий ыкмалар аркылуу изилденип, алардын ичинен диалектикалык, салыштырма укуктук, формалдуу-логикалык, тарыхый, социологиялык, статикалык, антропологиялык, жана ошондой эле саясий практиканын жана мыйзамдардын өнүгүү перспективаларына карата колдонулуучу психоаналитикалык жана божомолдоо ыкмаларын колдонуу менен талданды.

“Мамлекеттик бийликтин кыргыз системасындагы президент институтунун жаралуусунун идеялары” биринчи бөлүм токсонунчу жылдардагы саясий кырдаалга жана суверендик жана көз карандысыз Кыргызстандагы президенттик бийликтин пайда болуусуна арналган.

Жүргүзүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, Советтер Союзунун ыдыроосунун жакындашы менен Кыргызстан мурдагы башка советтик республикалар сыяктуу эле жаңы, чыныгы көз каранды эмес жолго түшкөн. Бул белгилүү даражада кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүшүнүн логикалык жыйынтыгы болуп саналды.

Өлкөдө Кыргыз ССРинин президенти кызматынын уюшулушу мунун башкы далили болгон. Жаңы мамлекеттик-укуктук институтту түзүү боюнча демилгени Кыргызстан Республикасынын мамлекеттик эгемендиги жөнүндө Декларацияга чейин эле XII шайланган Жогорку Советтин депутаттарынын көтөрүшү көңүл бура турган кызыктуу факт болуп эсептелет. Диссертант белгилегендей, укуктук көз караштан аганда да, моралдык көз караштан алганда да мындай мамиле туура эмес болгон.

Тарых ырастагандай, мамлекеттик бийликтин бул органын уюштуруу менен гана парламентарийлер токтолуп калган эмес. Тажрыйбанын жоктугун, ошондой эле улуттук мыйзамдардын «тартыштыгын» эске алып, алар бул актыда кошумча түрдө өлкөнүн президентинин ыйгарым укуктарынын мөөнөтүн, бул кызматка талапкерлерди көрсөтүүнүн шарттарын жана субъектилерин, мамлекеттик кызматка шайлануу жана киришүү эрежелерин, ошондой эле мамлекет башчысынын антынын текстин аныктоо чечимин кабыл алышкан.

Бул актыны ишке ашырууну толук аяктоо жана түзүлгөн мамлекеттик-укуктук институтка легитимдүүлүк берүү үчүн XII шайланган Жогорку совет кезексиз сессияда Кыргыз ССРинин биринчи президентин шайлоону туура деп эсептеген.

Кыргыз мамлекетинин башчысын шайлоо кыйыр түрдө, башкача айтканда, жарандардын тикеден тике катышуусу жок өткөн. Диссертанттын көз карашынан алганда мындай форматтын парламентарийлер тарабынан тандалып алынышы кокусунан болгон эмес. Биринчиден, муну менен жаңы мамлекеттик институт болуп саналган бийликке советтик аң-сезимдеги жарандардын түшүнбөстүгүнө жана каршылыгына жол бербөө аракети көрүлгөн. Экинчиден, мамлекеттик чоң чыгымга учуроо жана кыргыз мамлекетинин жарандары тарабынан Республиканын башчысын чексиз шайлай берүү ыктымалдыгы жоюлган болучу.

“Президенттик бийлик жана саясий укуктук реформалар (1993-2020-жылдардагы мезгил)” экинчи бөлүм А.А. Акаев, К.С. Бакиев, Р.И. Отунбаева, А.Ш. Атамбаев жана С.Ш. Жээнбеков болгон беш президенттин ишмердүүлүгүнө жана ошондой эле 1993-2020-жылдардагы саясий системанын реформаларына арналган.

Президенттин ыйгарымдары тууралуу кеп кылуу менен биринчи мамлекет башчы буга чейин талкууланып жаткан ыйгарымдар менен канааттандырылуусу тууралуу айтууга негиз жок, анткени биринчи кабыл алынган 1993-жылдагы Конституция мамлекеттин биринчи Президенти менен эл өкүлдөрүнүн ортосундагы келишимдин жыйынтыгы бойдон гана калып калгандыгын баса белгилеп кетүү керек.

1996-жылы референдумдун жыйынтыгы менен кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясына ыалйык өлкө башчысы мамлекеттик бийлик башчысы гана эмес, ошондой эле кызмат адамы болуп саналган, андан сырткары анын статусу элдин биримдигинин жана мамлекеттик бийликтин белгиси, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана адамдын жана жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепили ккатары аныкталган. Өлкө башчысынын бийлигинин күчтөнгөндүгүн бул жободогоу республиканын президенти гана мамлекеттин ички жана сырткы саясатынын багытын аныктаган маңызына көрсөткөн үчүнчү бөлүк пайда болгон.

Президенттин укугу менен Кыргыз Республикасын өлкөнүн ичинде жана эл аралык мамилелерде көрсөтүүсү ишке ашырылып, жалгыз гана президент мамлекеттин эгемендүүлүгүн жана территориалдык бүтүндүгүн коргоо боюнча тийиштүү чараларды көрүү менен, мамлекеттик органдардын макулдашылган

иштөөсүн жана өз ара аракеттешүүсүн, мамлекеттик бийликтин биримдигин жана ырааттуулугун камсыз кылган. Ал эми Кыргыз Республикасынын президентинин ыйгарым укуктары тууралуу кеп кылсак, анда негизинен өз алдынча мамлекеттик органдардын системасын курууга жөндөмдүүлүгүн мүнөздөп, өлкө башчысы Өкмөттүн курамын өзү өз алдынча аныктайт жана ошондой эле тартипте Жогорку Кеңештин макулдугу жок өзүнүн демилгеси менен Премьер-министрдин, Өкмөттүн мүчөлөрүн, жана ошондой эле административдик ведомстволордун жетекчилерин бошотууга укуктуу болуп, алардын маалымы, кабары жок чет мамлекеттердеги жана эл аралык уюмдардагы Кыргызстандын дипломатиялык өкүлдөрүн дайындоого жана аларды бошотуу укугуна ээ болгон.

Ошентип Кыргыз Республикасынын мамлекет башчысынын, парламенттин жана өкмөттүн ортосундагы өз ара мамилелеринин укуктук жаратылышынын өзгөрүүсү орун алып, жаңы кабыл алынган жоболорго ылайык президент жүргүзүлгөн референдумдун жыйынтыгы менен гана эмес, ошондой эле Жогорку Кеңештин Премьер-министрдин дайындалуусунан үч жолу баш тарткан учурунда же парламенттни эки палаталарынын ортосундагы чечилги карама каршылыктар, же парламенттин бир палатасынын мамлекеттик бийликтин башка бутактарынын ортосундагы карама каршылыктары менен чакырылган башка учурларда жана ошондой эле кыргыз парламентинин Мыйзамчыгаруучу чогулушу тарабынан коюлган оор кылмыштарды жасагандыгы үчүн президентти айыптоо учурунда парламентти бошотууга укуктуу.

Акаев А.А. өзүнүн айланасындагыларга уюштурулган 1993-жылы оппозициялык саясий аракеттердин 1994-жылдын 30-январындагы референдумга өзүнө болгон ишеним суроосун коюп жеңип чыккан. Тажрыйба көрсөткөндөй эле 1996-жылдагы реформалар демократиялык режимдин авторитардык формасына өткөргөндүгүн түшүндүрүп, илимпоз Элебаев А.Б. белгилегендей: «Биринчи Президент Акаев А.А. 1996-жылы толугу менен авторитардык режимге дал келген тийиштүү көрсөткүчтөргө ээ болгон саясий режимди орноткон, анткени ага мындай өзгөчөлүктөр таандык болгон: алсыз өнүгүүгө ээ болгон демократиялык институттардын, жарандык коомдун шарттарында аткаруу, тагыраак айтканда президенттик бийликтин басымдуулугу «формалдуу», «чектелген демократияга» таандык болгон».

Республиканын биринчи президентинин Жогорку Кеңешти алсыздатуу менен, өзүнүн жеке бийлигин күчтөндүрүүсүн тажрыйба өзү да көрсөтөт, анткени парламентарийлердин кол тийбестиги чектелгенден икйин оппозициялык саясий партиянын лидери Усенов Д.Т. жана Кыргыз Республикасынын Парламентинин Мыйзамчыгаруучу чогулушунун депутаты, соттук реформа жана мыйзамдуулук боюна комитеттин төр агасы Бекназаров А.А. кармалышкан. Мындай иш чаралардын таза түрдө саясий мүнөзгө ээ болгондугун кесиптеш парламентарийлер да билдиришип, парламенттин экс-спикери Текебаев Ө.Ч. мындай деп билдирген: «1998-жылдагы референдумдун жыйынтыгы менен депутаттык иммунитеттен кыргыз парламентинин бардык

депутаттары айрылгандан кийин Жогорку Кеңештин депутаттары Бекназаров А.А. жана Усенов Д. камакка алынган». Жалпысынан жүргүзүлгөн биринчи президенттин референдумдары менен президенттик бийликтин күчтөндүрүлүүсүнө багытталгандыгын билдиргендигин белгилеп кетүү зарыл.Изилдөө көрсөткөндөй, 2005-жылы мартта болуп өткөн окуялар Кыргыз Республикасынын биринчи Президентинин кетишине алып келип, мамлекеттик бийликтин ыдырашынын негизги себеби болуп калган. Натыйжада, ал мезгилде республикада үч президент иштеген: КР Президенти А.А. Акаев али аракеттеги президент эле жана бири-биринин бийлигин тааныбастан мамлекет башчысынын милдетин К.С. Бакиев менен И.Д. Кадырбековдор аткарып жатышкан.

КР Конституциясынын жоболорун жана «КР Президентинин ишмердигининин кепилдиктери жөнүндө» КР Мыйзамын, атап айтканда «КР биринчи Президенти жөнүндө» жана «Кыргызстандын экс-президенти жөнүндө» нормаларды сөзсүз аткаруу КРдин биринчи президенти А.Акаевдин өз ыйгарымдарын мөөнөтүнөн мурда токтотууга макулдугунун башкы шарты болгон.

Президент мамлекеттик иш чараларды мамлекеттик каражаттардын эсебинен каржылоого укуктуу болгон, бул болсо ал өзү экинчи бюджетти түзүүгө жөндөмдүүгүн тастыктайт. Кыргыз Республикасынын иштеп жаткан мыйзамдарына каршы келген жарлыктарга кол коюлган, бирок ага карабастан жашыруун салтка айланган күчтүү юридикалык күчкө ээ болгон. парламент көп учурда айкын түрдө президенттин мыйзамга каршы болгон жарлыктарына мыйзамдарды ылайыкташтыруунун үстүнөн башын ооруткан. Ошол учурда президент Өкмөттүк, министрликтердин жана ведомстволордун пикирин эске албастан туруп, пенсиялардын, айлык маяналардын өлчөмүн өзү жеке аныктоого укуктуу болгон. 1998-жылы президент өзү өлкөнү башкаруу менен, бийликтин бардык бутактарын толугу менен көзөмөлдөгөн адамга айлангандыгы белгиленет.

Тарыхый процесстер тастыктагандай эле Кыргыз Республикасынын биринчи Президенти конституциялык мыйзамчыгаруучулукту өзгөртүү боюнча кийинки аракеттерин Конституцияны өзгөртүү боюнча дагы бир мыйзам долбоорун элге сунуштоодон эмес, президенттин президенттик кызматта үчүнчү мөөнөткө калуусу ичинде болгон кийинки шайлоолорго катышуу мүмкүнчүлүгүн укуктук негиздөөгө багыталган саясий иш чалардан баштап, ал эч кандай маанисинде иштеп жаткан президенттин укугу боюнча демилге көтөрүү президенттин өзү Акаев А.А. тарабынан берилээрин түшүндүргөн эмес, анткени тажрыйба далилдегендей эле мындай сунуш менен биринчи кезекте Диль И., Исмалив Э., Гогаев Б. айкын өкүлдөрү болгон Жогорку Кеңештин депутаттары тарабынан жарым президенттин көз карашы колдогон сунуштары менен чыгышкан, себеби алардын көз карашы боюнча Акаев А.А. 1991-жылы 1978-жылдын 20-апрелиндеги Кыргыз ССРнин Конституциясынын негизинде мамлекет башчы катары жалпы элдик шайлануусу жана өлкө башчысынын ыйгарым укуктары тууралуу өткөрүлгөн 1994-жылдагы референдум Кыргыз

Республикасынын 1993-жылдын 5-майында кабыл алынган Конституциясынын 43-беренесинин экинчи бөлүгү менен каралган мөөнөткө эч кандай тиешеси жок болгон.

Жогорку Кеңештин мындай формадагы шайлануусу иштеп жаткан эки палаталуу Жогорку Кеңештин 2005-жылдын февралында мөөнөтүнүн аякталусу менен өткөрүлүү жана анын мажоритардык шайлоо системасы менен гана өткөрүлүүсү зарыл болгон. Мындай Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кескин өзгөрүүсүнүн себептери катары биринчи президент калктын кыргыз парламентинин натыйжалуулугу жок иштегендиги тууралуу сынын атаган. Бирок биздин көз карашыбыз боюнча элдин мындай сыны себеп болгон эмес деп санайбыз, анткени башкы себеп болуп өлкө башчысынын мамлекеттик мыйзамчыгаруучулук органын алсыздантыруу болгон жана далил болуп мамлекет башчынын айланасындагылар эки палаталуу парламентке караганда бир палаталуу Жогорку Кеңеш менен сүйлөшүү жеңил болуусу эсептелет. Ал эми кийинки себепке Кыргыз Республикасынын биринчи Президенти Акаев А.А. демилгеси менен эки палаталуу парламент түзүлгөндүгү кирет. Жана үчүнчү негиз болуп Акаев А.А. «Москвалык комсомол» гезитинин жазуучусу менен болгон сөзүндө америкалык президент Джефферсон Т. азыр жана кийинки көптөгөн жылдар ичи эң көп кооптуулукту мыйзамчыгаруучулардын бийлиги көрсөткөндүгү тууралуу пикирине токтолуп, парламенттни анын бийлик ыйгарымдарын ишке ашырууда тоскоолдуктарды жараткандыгын түз эмес болсо да, кыйыр түрдө билдирген. Андан сырткары президент үчүн бул маселе принципиалдуу мааниге ээ болгон, анткени 2005-жылдын февралындагы шайлоолордон кийин Казакстан жана Өзбекстанда болгондон өзүнүн президентикее үчүнчү жана төртүнчү жана өмүр бою президентикке коюуга мүмкүнчүлүктөр жаратылган.

Бул көз караштын чындыгын 2003-жылдын февралында өлкө башчысынын Жарлыгына кол коюлум, анда белгиленген оң конституциялык өзгөрүүлөрдү ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын президенти өзүнүн конституциялык мөөнөтү аяктаганга чейин 2005-жылдын декабрына чейин президент болуп калуусунун зарылдыгын суроосу элге коюлган.

Диссертант мамлекет башчысы А.А. Акаевдин ыйгарымдарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу жана К.С. Бакиевди Жогорку Кенештин палатасы тарабынан КР Президентинин милдеттерин аткаруучу кылып дайындоо мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоо жарыялоого мүмкүнчүлүк бергендигин белгилейт.

Революциялык эргүүнүн кырдаалында Кыргызстандын Президенттигине талапкер К.С. Бакиев 2005-жылдагы шайлоодо – 88,72 пайыз добуш топтогон. Мындай сандагы добушка ээ болуунун эки себеби бар: а) элдин мурунку режимден баш тартууну каалагандыгы; б) шайлоону Мамлекет башчысынын милдетин аткаруучу уюштургандыгы.

Талдоо көрсөткөндөй, уюштурулган Конституциялык кеңешме Негизги мыйзамды сапаттык жактан жакшыртуунун реалдуу каражаты боло алган жок.

Натыйжада ушунун бардыгы Кыргызстандын Конституциясынын кийинки редакциясы 2006-жылы 9-ноябрда гана кабыл алынышына алып келди. Анын узакка кабыл алынышынын негизги себеби мамлекетти башкаруунун формасын аныктоо боюнча бирдиктүү позициянын жоктугунда эле.

Конституциянын ушул редакциясына ылайык, Кыргызстандын президенти бийликтин аткаруу бутагын түзүү жана өзү сунуштаган Премьер-министрдин талапкерлиги үч жолу четке кагылган учурда парламентти таратуу боюнча бийлик укуктарынан ажырап калган. Жалпысынан биринчи жолку конституциялык модернизация жүргүзгөн учурда мамлекет башчысынын бийлик укуктарынын форматы аткаруу бийлигин андан ары башкаруу укугусуз Жогорку Кеңештин макулдугу менен гана өзүнүн ыйгарымдарын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү түрүндө ишке ашырылмак.

Автор 2006-жылдын ноябрындагы саясий системанын реформасы Жогорку Кеңештин иштеп жаткан курамы үчүн да, ошондой эле Өкмөттүн өзү үчүн да алгылыксыз болгон, деп корутундулайт. Мамлекеттик бийликтин эки органы тең ошол кезде эскиргендиктен юридикалык күчүн жоготкон 2003-жылдагы КР Конституциясынын негизинде шайланып жана дайындалган эле.

2007-жылы 15-январда кабыл алынган Конституцияны талдоого алып, диссертант мамлекет башчысынын ыйгарымдары мурунку менен салыштырганда күчөтүлгөн, деп корутундулаган. Маселен, өлкөнүн Президенти Премьер-министрдин талапкерлигин бекитүүгө гана эмес, ошондой эле Өкмөт мүчөлөрүн дайындоого да укуктуу болгон. Негизги мыйзамдын мурунку редакциясынан айырмаланып, мамлекет башчысы Өкмөттүн структурасын аныктоого жана бекитүү үчүн аны Жогорку Кеңешке сунуштоодо жеке макулдук берүүгө тикеден тике катыша баштаган.

Натыйжада, бекитилген Өкмөт парламенттин алдында да, өлкөнүн президентинин алдында да жоопкерчилик тартып калган.

Бүтүндөй алганда 2006-жылы ноябрда жана 2007-жылы январда жүргүзүлгөн саясий системага реформаны талдоо изденүүчүгө өлкөнүн Конституциясынын эки редакциясынын легитимдүүлүгү менен байланышкан проблемалардын чечилбегендиги жөнүндө ырастоого мүмкүндүк берди. Аларды кабыл алууда конституциялык процедуралар сакталган эмес. Атап айтканда, эки учурда тең конституциялык түзөтүүлөрдүн мыйзамдуулугу жөнүндө Кыргызстандын Конституциялык сотунун корутундусу болгон эмес.

Мындай укуктук кемчиликтердин кесепети Кыргызстандын экинчи президентине конституциялык реформа жүргүзүүнүн үчүнчү этабына барууга мүмкүнчүлүк түзөт. 2007-жылы 21-октябрда бүткүл элдик референдумда кабыл алынган КР Конституциясы башкаруунун орун алган системасын жана андан келип чыккан коомдук мамилелерди түп тамырынан бери өзгөртөт.

Ошону менен бирге 2007-жылдын октябрында жүргүзүлгөн саясий системаны модернизациялоо, изилдөө көрсөткөндөй өлкөнүн президенти жарыялаган конституциялык реформанын аяктагандыгын билдирген эмес. Парламенттин иштеп жаткан курамын таратуу жана жаңы, мөөнөтүнөн мурда парламенттик шайлоону пропорционалдуу шайлоо системасы боюнча гана

жарыялоо бул иштин экинчи стадиясы болуп калган. Мында эң негизгиси парламенттин керектүү жана ыңгайлуу курамы түзүлгөн. 100 саясий партиянын ичинен парламентте мандатты үч саясий партия гана алган. Алар: « «Ак Жол» Элдик партиясы (71 мандат); «СДПК» (11 мандат) жана «Кыргызстандын коммунисттер партиясы» (8 мандат). Натыйжада бийликтин аткаруу бутагын түзүү укугу КР Президентине жана ал шашылыш түзө салган саясий партияга толугу менен өткөн.

Мамлекет башчысы башында турган бир гана саясий партия тарабынан бийликтин аткаруу жана сот бийликтерин түзүү, диссертант белгилегендей Жогорку Кеңештеги башка саясий партияларды да бирдей эмес шартка коюп отурат. Анткени бир саясий партия тарабынан Өкмөттү түзүү жоопкерчилигин кийинчерээк башкалар да тарткан.

Ошону менен бирге тарых ырастагандай мамлекет башчысы өз ишинде мыйзам чыгаруунун жаңылыктарын ишке ашыра алган жок. 2010-жылы апрелде куулуп кеткенден кийин КР экинчи Президенти мөөнөтүнөн мурда отставкага кеткен жана «КР экс-Президенти» наамынан ажырап, бийлик толугу менен Убактылуу Өкмөттүн колуна өткөн.

2016-жылдын 11-декабрында өткөрүлгөн жалпы элдик талкуулоонун жыйынтыгында кабыл алынган Башкы мыйзам биринчи декабрда күчүнө кирип, киргизилген өзгөртүүлөр парламентарийлердин жана өкмөттүн ыйгарымдарын күчтөндүрүп, Жогорку Кеңештин өнүгүүсү үчүн өбөлгө жараткан. Бул референдумга шайлоочулардын кырк эки пайызы катышып, алардын жетимиш тогуз пайызы сунушталган жоболорду колдогондугун белгилеп кетүү зарыл.

Жүргүзүлгөн реформанын максаттарынын бири коалициянын туруктуулугун бекемдөөгө багытталган, анткени Башкы мыйзамдын 70-беренесинин негизинде парламенттик көпчүлүктүн коалициясынан чыгуу тууралуу чечим фракциянын депутаттарынын жалпы санынын үчтөн эки бөлүгүнөн кем эмес тарабы менен кабыл алынып, бул фракциянын чечими анын токтому менен катталып, чыгуу үчүн добуш берген ар бир мүчө тарабынан кол коюлат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 75-беренесине киргизилген өзгөрүүлөргө ылайык коалициянын парламенттин көпчүлүк статусунун жоготуу депутаттардын жалпы санынын көпчүлүгүнүн добущу менен парламенттин спикеринин ыйгарымдарынын тастыкталуу зарылчылыгын белгилейт. Андан сырткары бул мыйзамда парламент депутаты өзүнүн мандатын сактап калуу менен жана парламенттин пленардык отурумдарында добуш берүү укугу менен премьер-министр кызматына дайындала алат.

Ошондой эле эгерде Президент парламенттин өкмөт мүчөсүн дайындоо тууралуу чечимин кабыл алгандан кийин үч жумуш күнүнүн ичинде тийиштүү жарлык чыгарган эмес болсо, анда ал ансыз тартипте дайындалган болуп эсептелет.

Республиканын жетекчиси Кыргыз Республикасынын атынан өлкөнүн сыртында чыга алат жана премеьр-министр менен макулдашуу боюнча

сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, эл аралык келишимдерге кол коюуга ыйгарымдуулугу бекитилгендигин белгилеп кетүү маанилүү.

2017-жылдын 21-августунда Жээнбеков С. Кыргыз Республикасынын өлкө башчысынын кызматына талапкерлигин коюу максатында Атамбаев А. толук колдоосуна ээ болуу менен премьер-министр кызматынан отставкага кетип, 2017-жылдын 15-октябрындага өткөрүлгөн мамлекет башчысынын шайлоосунун жыйынтыгы менен жеңүүгө ээ болуп, ошол эле жылдын 24-ноябрында расмий түрдө кызматына киришет.

Кийинчерээк Кыргыз Республикасынын президенти менен экс-президенттин ортосунда пикир келишпестиктер пайда болуп, Жээнбеков С. айтып кеткендей, муруңку мамлекет башчы аны башкарылуусу жетекчи катары көрүп, ал үчүн мындай абал Атамбаев А.Ш. адам катары да, экс-президент катары да, бир партиялаш катары да эч кандай сыйлоого негиз түзгөн эмес, анткени Атамбаев А.Ш. Жээнбековдун дарегине атайын билдирүүлөрдү айткан, ошол себептен Атамбаев А.Ш. 2019-жылдын 27-июнунда Жогорку Кеңеш экс-президент статусуна арылтып, кол тийбестигин жокко чыгарып, бир нече кылмыш иштерин козготкон. Кыргыз Республикасынын Генералдык прокуратурасынын маалыматтарына ылайык Атамбаев беш кылмыштарга тиешелүү деп аныкталып, алардын катарында крим төбөл Батукаев А. мыйзамсыз бошотулуусу жана коррупция да бар. Атамбаев А.Ш. суракка баруудан баш тартуусу 2019-жылдын жетинчи жана сегизинчи августундагы резиденциясынын штурм менен алынгандыгына алып келип, мурдагы президент Атамбаев А.Ш. он бир жылга эркиндигинен ажыратылган.

2020-жылдын 4-октябрында өткөрүлгөн Жогорку Кеңештин депутаттыгына болуп өткөн шайлоолордун жыйынтыгы менен элдин нараазычылыгынын натыйжасында массалык протест иш чаралары жүргүзүлүп, 2020-жылдын 6-октябрына карага түнү митингчилер Бишкек шаарындагы өкмөт үйүн басып алышып, Жээнбеков С. учурунда камакка алынып, соттолгон адамдар, анын ичинде Атамбаев А.Ш. камоо жайынан бошотулушкан.

Ал эми 2020-жылдын 15-октябрында Кыргыз Республикасынын Президенти Жээнбеков С. өзү белгилегендей «өлкөнүн бүтүндүгүн, биздин элдин биримдигин жана коомдогу тынчтыкты сактоо» максатын көздөө менен отставкага кеткен. Окумуштуу К. Азиз белгилегендей: «Жээнбеков С. Мындай аракеттерин жасоого анын конституциялык укугу бар. Бирок кийинчрээк маалыматтык мейкиндикте мамлекет башчысы өзгөчө кырдаал мезгилинде отставкага берүүсүнө мүмкүн эмес деген билдирүүлөр чыга баштады. Албетте мындай пикир чындыкка туура келбейт. Анткени саясий жана юридикалык илимдерде «отставка» термини кандайдыр бир себептерди көрсөтпөстөн туруп ага жүктөлгөн ыйгарымдарды аткарууда өз ыктыяры менен, өз эрки менен токтотулуусу деп аныкталат. Ошону менен биргеликте саясий тажрыйбада өлкөнүн президенти президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотутулуусунун башка конституциялык учурларына шилтеп туруп, отставкага кетүү укугун колдонсо болот. Ага мисал болуп ооруусуна

байланыштуу президенттик ыйгарымдарын аткаруунун мүмкүн эместигине байланыштуу отставкага кетүү эсептелет.

К. Азиз өзүнүн бул тууралуу оюн улантуу менен мындай деп белгилейт: «Кыргыз Республикасынын өзгөчө абал жөнүндө мыйзамынын 23-беренесине ылайык президенттин отставкасы президент институтунун түзүмүндө жана функцияларында эч кандай өзгөрүүлөргө алып келбейт. Бул жерде кеп мындай ыйгарымдарды убактылуу башка адам тарабынан аткарылуусу тууралуу болууда. Мындан сырткары президентти кызматында кармап калууну канча кааласак да, аны ишке ашыруу мүмкүн эмес, анткени Кыргыз Республикасынын Президенти Жээнбеков С. Өзүнүн отставкага кетүүсү жөнүндө жарыялагандан кийин гана кеткен болуп эсептелет жана парламент бүгүнкү күндө аны маалымат катары гана кабыл алат».

Ошондой эле Жээнбеков С. отставкага кетүүсүнүн мыйзамдуу болгондугу тууралуу суроолор пайда болот, анткени анын отставкага кетүүсү тууралуу билдирүүсү, арызы өз эрки менен болбошу мүмкүн. Бирок буга чейин көрсөтүлгөндөй Жээнбеков С. жаңы келген бийлик менен компромисс жолун табуу үчүн жана өзүнө экс-президент статусун сактап калуу үчүн жана келечекте өзүнүн жакшы ату калыбына келтирүүгө жана импичмент жарыялануусунун коркунучу астында өз ыктыяры менен берилгендигин тастыктайт.

«Заманбап Кыргызстанда президенттик бийликтин шайлануусунун жана алмашуусунун саясий укуктук тартиби» аттуу үчүнчү глава эки бөлүмдөн турат: «Кыргыз Республикасынын президентинин шайлануусунун саясий укуктук негиздери» (3.1.) жана «Кыргыз Республикасынын президентинин инаугурациясы: идеялык ойлор жана ишке ашыруунун тажрыйбасы» (3.2.).

«Кыргыз Республикасынын президентинин шайлануусунун саясий укуктук негиздери» биринчи бөлүм Кыргызстандагы президенттик шайлоолордун уюшулуусунун тартибин талдоого арналган.

Мурунку совет мейкиндигинде президенттик ишмердикти иликтеп чыгып, диссертант удаасы менен эки мөөнөттөн ашык президенттик мандатка ээ болууну чектеген нормалар жана чектелген курак жөнүндөгү жобо КМШ аймагынын басымдуу бөлүгүндө формалдуу мүнөзгө ээ.

2011-жылы кыргыз мамлекетинин Башчысын шайлоого тикеден тике катышуудагы жекече тажрыйбасын талдап чыгып автор арыз берген 87 жарандын негизги бөлүгү президенттик мандатка терс көрүнүштөрдү жана кыргыз коомундагы көйгөйлөрдү чечтетүү боюнча өз идеяларын ишке ашыруу үчүн эмес, биринчи кезекте пайда көрүү үчүн келген, деген корутунду чыгарган, муну саясий маданиятыбыздын деңгээли да ырастап турат. Мындан тышкары, диссертант ата мекендик шайлоо мыйзамындагы «кемчиликтер» КР президенттигине талапкерлердин ушунчалык көп санда болушунун негизги себеби болуп калды деп белгилейт.

Ошону менен биргеликте он сегиз жаш курагына жеткен бардык Кыргыз Республикасынын жарандары мындай иш чарага катыша алат. Мындан сырткары Кыргыз Республикасынын мыйзамчыгаруучулугу өлкө башчысынын

укуктарына жана ишмердүүлүгүнө түздөн түз тиешелүү болгон ченемдер жаңычылдык болуп эсептелет, анткени мамлекет башчысынын мандатын беш жыл эмес, алты жылга өзгөрүлүп, экинчи жолу экинчи мөөнөткө шайлануу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган. Дагы бир белгилеп кетчү маселе бул Кыргыз Республикасы мындай чектөөлөрдү колдонгон жалгыз өлкө эмес.

Саясат таануу илими боюнча бийликте мындай аз эмес мезгилде болуу ченемдүү нерседей байкалат, себеби адам бул илимдин көз карашы менен бийликти сүйүүчү катары мүнөздөлүп, анын аракеттери бийликке болгон аң сезимдин астында болгон умтулуу менен түшүндүрүлөт. Дал ошол өзүнүн эркине, каалоосуна башка адамдарды багындыруу, баш ийдирүүгө умтулуу конкреттүү индивиддердин саясий активдүүлүгүнүн басымдуулук кылган ниете менен аныкталат. Биздин көз карашыбыз боюнча аны менен макул болуу негиздүү, анткени чындыгында азыркы адамзатынын маңызына көңүл бөлүп кетсек, анда азыркы күндө бийликте отургандын ишмердүүлүгүнүн мөөнөтүнүн аяктоосунун түшүнүгү аябай оорчулук, татаалдыктар менен араң түшүндүрүлөт, же толугу менен түшүндүрүлбөйт. Аны менен биргеликте Кыргыз Республикасынын Президенти болгон эң жогорку саясий кызматты ээлөө үчүн, керек болсо убактылуу түрдө, коомдогу терс көрүнүштөрдү, коррупцияны жоюуга багытталган идеяларды ишке ашыруу үчүн эмес умтулуусун президенттик мандатка ээ болгон жарандардын басымдуу тобу билдирген.

Албетте Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын параллелдүү түрдө башка мамлекеттин жараны болуусуна уруксат берүүсү Кыргыз Республикасынын БШКсына кайрылган талапкерлерди текшерүүнү мамлекеттик органдары тарабынан зарыл эместиги тууралуу түшүнүктү жараткан.

Жалпысынан бул жетиштүү түрдө далил болуп эсептелет, себеби бул бир же бир нече мамлекеттерге жарандыгы бар ар бир кыргыз жараны Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана анын эң жогорку юридикалык күчкө ээ болгон жана түздөн түз таасирин тийгизген ченемдерине шилтеп өлкө башчысынын талапкери болуу укугуна ээ.

Жогорудагынын негизинде КМШ өлкөлөрүнүн мейкиндигинде конституциялык тыюуларды бузуу тажрыйбасы эки жолу кезеги менен шайлануу чектелүүсү менен гана эмес, ошондой эле мыйзамчыгаруучулуктагы жаш курагынын чектелүү себебинен орун алгандыгын көрсөткөндүгү тууралуу тыянак чыгарууга болот. Жана биздин көз карашыбыз боюнча жаш курагынын үстүңкү чегин аныктоо баары бир керек жана ал кезектеги шайлоолорго же жаңы шайлоолорго катышууга таандык болуусу абзел.

Мамлекеттик тилди билүү жөндөмдүүлүгү анын ошол тилде окуп, жазып жана өзүнүн оюн билдирүүсү түшүндүрүлгөн, андан сырткары текшерүүнүн текстине өзүң каалаган тема эмес, дал ошол көлөмү боюнча үч барактан ашпаган шайлоо алдындагы программасын жазып, он беш мүнөт ичинде өзүнүн шайлоо программасынын негиззи жоболорун өөзеки билдирип, үч барактан ашпаган басылма текстти окуп, ушундай тартипте текшерилген.

Мыйзамчыгаруучулуктун мазмунун изилдеп чыгып, шайлоо тууралуу мыйзамда каттоо үчүн тоскоолдукту жөнгө салуу менен, мындай билимдин даражасын аныктоону унутуп калгандыгы тууралуу көз карашка келдик, анткени анын далили болуп бул комиссиянын чечимин кабыл алганда, андагы мүчөлөрдүн пикирлери бири бири менен келишпеген учурлар орун алууда. Андан сырткары ошону менен биргеликте бул мыйзамдын аягына чейин иштелегендигин дагы бир критерий болгон отуруктуулук цензи тууралуу жобо эсептелет, бирок ага чейинки жашоо мөөнөтүнүн бар болгондугу тууралуу талаптардын формасына салыштырмалуу бул ченем анчалык катаал эмес болгондугун белгилеп кетүү зарыл.

Ата мекендик мыйзамчыгаруучулукта бул процедураны өткөрүүгө Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясына он күндүк мөөнөттү гана аныктап, тажрыйба жүзүндө бул талапты ишке ашырууда Кыргыз Республикасынын мамлекет башчысына талапкерлердин саны, башкача айтканда кол коюлган баракчаларды тапшырган адамдар отуз сегизге жетип, аларды колдогон адамдардын колу отуз эки миңден баштап, жүз отуз алты миңге чейин жеткен.

Россия Федерациясынын мыйзамчыгаруучулугун тереңирээк жана кылдаттык менен изилдесек, анда негизинен байкалгандай күрөөнүн негизинде катталган талапкерлер жана партиялар орто эсеп менен, талдоо менен көз жүгүрткөндө шайлоочулардын кол коюусунун негизинде катталган каршылаштарына караганда ийгиликтүүрөөк болгондугу далил болуп эсептелет. Саясат таануучу К. Азиз бул тууралуу мындай деп ой пикирин белгилейт: «2005-жылы россиялык шайлоолордогу шайлоочулардын колун текшерүүдөн каттоодо талапкерлерге жана бирикмелерге баш тартуу мыйзам ченемдүү иш болгон. Ошондуктан бул коом үчүн пассивдик шайлоо укугун ишке ашыруунун көйгөйлөрү олуп шайлоо күрөө институтунун бар болуусу эмес, анын жок болуусу эсептелгенди».

2017-жылдын октябрында өткөн Кыргыз Республикасынын мамлекет башчысын шайлоону анализдөө да төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берип, биринчиден элүү тогуз талапкерлердин арыздары белгиленген, алардын бешөө, комиссиянын маалыматы боюнча, сот жообуна тартылышкан. Натыйжада, 13 адам гана каттоонун бардык шарттарын аткара алышты, алардын аты-жөнү бюллетендерге басылып, өлкөнүн бардык шайлоо участкаларына жеткирилди. Бирок, андан кийин "жарыштын" эки катышуучусу андан чыгууну чечишкен. Ошол мезгилде мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн шайлоого чыгымдардын сметасы бекитилген, 671,5 миллион сом (болжол менен 9,9 миллион доллар). Өлкөнүн мыйзамдарына ылайык, президенттикке талапкер шайлоого үч күн калганда катышуудан баш тартууга укуктуу. Бул жагдай дагы, биздин оюбузча, түзөтүүлөрдү талап кылат.

Президенттикке талапкерлер шайлоого катышуудан баш тартарын 21 күн мурун билдириши керек деп эсептейбиз, бул бюллетендерди даярдоого бюджеттик каражаттарды кыйла кыскартып, ошондой эле шайлоочулардын шайлоо артыкчылыктарын тактайт. Автор шайлоо мыйзамдарынын ушул

бөлүгүн төмөнкү чаралар менен толуктоону зарыл деп эсептейт: “Ошол эле учурда, мындан ары шайлоого катышуудан баш тарткан учурда, добуш берүү күнүнө чейин 21 календардык күн калганга чейин, катталган талапкер президенттик кызмат белгиленген эсептик көрсөткүчтүн беш миң эселенген өлчөмүндө айып төлөөгө милдеттүү. “ Ошондой эле, К. Азиз белгилегендей: “Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан президенттикке талапкерлердин кол тизмелерин текшерүүнүн сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, кол топтоо убактысын кыскартуу жолу менен текшерүү мөөнөтүн көбөйтүү сунушталды”.

«Кыргыз Республикасынын президентинин инаугурациясы: идеялык ойлор жана ишке ашыруунун тажрыйбасы» экинчи бөлүмдө автор тарабынан публикалык кызмат институту үчүн өзгөчө маанилүү маңызды билдирген публикалык кызматчынын ант берүү процесси ачыкталат. Ант берүү менен түздөн түз түрдө публикалык кызматка кирүү байланышкан. Дал ошол ант берүү кээ бир учурларда жеке адамдын публикалык кызматкерлердин катарына кирүүсүнүн көрсөткүчү болуп эсептелип, «ант берүү» терминин этимологиялык маанисинде тереңирээ карабастан туруп, диссертант өзүнүн көңүлүн публикалык бийликтин ээси болгон президенттин ант берүүсүнүн маанисине жана маңызына, анын ичинде мамлекет башчысынын ант берүүсүнүн саясий укуктук жаратылышына бурат.

Ант берүүнүн маңызына арналган илимий адабияттарды изилдөө менен, диссертант мамлекеттик режимдердин жана саясий системалардын түрдүү формаларына карабастан ар бир мамлекет светтик же теократиялык болгондугунан көз карандысыз түрдө ант берүү институтуна жетиштүү түрдө көңүл бөлгөндүгү тууралуу тыянакка келди.

Белгилүү казак окумуштуусу Малиновский В.А. белгилегендей ага себеп болуп мамлекет башчысыын ыйгарымдарынын аткарылуусунун легитимдүүлүгү мандатты алуунун конституциялык процедураларынын сакталуусунан түздөн түз көз каранды болгондугунда, анткени ал өзүн президенттин кызматына кирүү процедурасын камтыйт.

Андан сырткары белгилүү оратор Ликург тарабынан айтылгандай ант берүү бул демократиянын негизи. Анткени мамлекетти түзүлүштүн маңызын үч нерсе түзөт: башкаруучу, сот жана жеке адам. Алардын ар бири ант берет. Мындай категорияга токтолуу менен спарталык ишмер белгилеген мамлекеттик бийликтеги башкаруучу категориясына байланыштуу президент кызматына киришип жаткан президенттин ант берүүсүнүн тексти Конституцияларда катталбай келет.

Бул тексттик көрсөткөндөрдүн катарына АКШны киргизсе болот, ага ылайык АКШнын президенти кызматынан кирээрден мурун мындай мазмундагы билдирүүсү жасайт: «Мен Америка Кошмо Штаттарынын Президентинин кызматын ишенимдүү аткарып, колумдан келишинче Америка Кошмо Штаттарынын Конституциясын сактайм, коргойм жана коргойм деп салтанаттуу түрдө ант берем (же билдирем) ”. Анттын тексти Россиянын Конституциясында (мындан ары - Россия Федерациясы) да жазылган, ага ылайык, Россия

Федерациясынын Президенти «Россия Федерациясынын Президентинин ыйгарым укуктарын аткарып жатып, урматтоого жана адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоого, Россия Федерациясынын Конституциясын сактоого жана коргоого, эгемендүүлүгүн жана көзкарандысыздыгын, коопсуздугун жана мамлекеттин бүтүндүгүн коргоого, элге ишенимдүү кызмат кылууга милдеттүү ».

Белгилей кетүүчү нерсе бул Россиянын Негизги Мыйзамынын ушул беренесинин 2-бөлүгү Россия Федерациясынын Президентин Федерация Кеңешинин мүчөлөрүнүн, Мамлекеттик Думанын депутаттарынын жана судьялардын катышуусунда салтанаттуу кырдаалда ант берүүгө милдеттендирет. Россия Федерациясынын Конституциялык соту. Конституцияда президенттин бул жоопкерчилигин көрсөтпөгөн өлкөлөрдүн тобуна келсек, алардын катарына Италия, Иран Ислам Республикасы жана башка өлкөлөр кирет. Негизги мыйзамдагы антты камсыз кылуу ыкмасын тандап алган өлкөлөрдүн позициясын талдап жатып, мыйзам чыгаруучулар ушундай жол менен мамлекет башчысынын антына чоң маани беришерин жана, балким, ушундай жол менен алар бир эле мезгилде деп эсептешээрин белгилейбиз. конституциялык деңгээлде бир нерсени сактоо жана аткаруу боюнча милдеттенмени алууга антты милдеттендирүү же талапка жооп бербегендиги жана аткарбаганы үчүн бирдей деңгээлде жоопкерчилик тартуу. Негизги мыйзамдарда ант берүү фактысын көрсөтпөгөн өлкөлөрдүн позициясына ылайык, мындай мамиле, мындай мамлекеттердин мыйзам чыгаруучулары антты калыптанып калган каада-салттарга таазим катары эсептегендигин көрсөтүшү мүмкүн деп эсептейбиз. Диссертациянын талапкеринин айтымында, өлкөлөрдүн биринчи жана экинчи категориялары шайланган мамлекет башчысына ант берүү бийликти учурдагы президенттен жаңы президентке өткөрүп берүүнүн бирден-бир мыйзамдуу жол-жобосу деп таанывйт.

Кызматына кирип жаткан Кыргыз Республикасынын президенти ата мекенге эмес, Кудайга жана элге ант бериши керек болчу, бул атеисттик көз караштагы кыргыз жарандарынын конституциялык укуктары менен эркиндиктерин чектейт. Мисалы, ушул сөз менен, эгерде Мырзабызга ишенбеген президент шайланып калса, анда ал өзүнө ишенбеген жана анча маани бербеген нерселер менен ант бериши же мандатынан баш тартышы мүмкүн.

Диссертант мыйзам чыгаруучулар тез арада бул укуктук окуяны кайрадан карап чыгып, жогоруда аталган категориядагы жарандарды, эгерде Кыргызстан светтик мамлекет деп аталып калса, кандайдыр бир бейкалыс пикирлерсиз шайлануусуна мүмкүнчүлүк түзүшү керек деп эсептейт. Үчүнчү - эл тарабынан шайланган Кыргыз мамлекетинин башчысы үчүн түзүлгөн анттын мындай формулировкасын консолидациялоо кыйыр түрдө А.Ш. Атамбаев Кыргыз мамлекетинин башчысы буга чейин бир нече жолу өзүнүн ыймандуу экендигин билдирген.

Белгиленген Президенттик ант толугу менен мыйзамдуу эмес деген ойду иштеп чыгуу, атап айтканда, Кыргыз Республикасынын жаңы шайланган президенти жогоруда айтылгандарды кабыл алуудан баш тартса, эмне болот

деген суроого жооп издөө (мисалы: менен Кудайды эскертүү) ант берсе, же аны ачык кабыл алуудан баш тартса, мисалы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарынын алдында, биз Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынганга чейин колдонулуп келген жараксыз жобого кайрылдык “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» токтому 2011-жылдын 30-июнунда кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарында белгиленген жобонун маңызы төмөнкүчө болгон. Эгерде Кыргыз Республикасынын Президенти Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун Төрагасы корутунду жарыялагандан кийин отуз күндүн ичинде Кыргызстан элине ант бербесе, анда Президенттин инаугурациясынын антын берүүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясына тапшырылган.

Ошентип, эл тарабынан шайланган Кыргыз Республикасынын мамлекет башчысы ар кандай себептер менен кыргыз элинин алдында, же анын өкүлдөрү - парламентчилердин алдында ант берүүдөн баш тартса, анда Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясы ага берилген антты бере алат. Анттын ролун төмөндөтүп жаткан бул жобо президентке Кыргызстандын элинин алдындагы ачык анттардын жана убадалардын милдеттенмесинен качууга жана жоопкерчиликтен качып, анын шайлоосун уюштургандарга, тактап айтканда, анын шайлоосун уюштурган адамдарга жүктөөгө мүмкүндүк берет. Ант берүүдөн баш тарткан учурда оор кырдаалды жөнгө салуунун башка жобосу жок болгондой эле, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында мындай норма жок. Менин көз карашымда, анттын текстин оңдоп, жогоруда айтылгандай, мыйзам чыгаруучу “эгерде Кыргыз Республикасынын шайланган президенти шайлоонун жыйынтыктары жарыялангандан кийин отуз күндүн ичинде ант бере албаса. , анын мандаты кийинки президенттикке талапкерлерди шайлоого өткөрүлүп берилип, Кыргыз Республикасынын калган президенттикке талапкерлерине караганда көбүрөөк добуш берилди. Мандаттан баш тартылган учурда, ал ошол эле тартипте Кыргыз Республикасынын Президенттигине кийинки талапкерге өткөрүлүп берилет.

Бөлүмдүн корутундусунда автор Кыргыз Республикасынын ички шайлоо мыйзамдарындагы мындай сөздөрдүн консолидациясы айрым саясий ультиматумдарды шайланган адамдардан четтетүү үчүн укуктук катализатор болуп калышы мүмкүн деген тыянакка келет жана ошол эле учурда дагы эле Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына киришти. Бул жобо Кыргыз Республикасынын шайланган Президенти үчүн иш жүзүндөгү конституциялык жана юридикалык жоопкерчилик формасында болушу мүмкүн жана белгиленген мөөнөттө учурдагы Президенттин ыйгарым укуктарын токтотуу жана жаңы баштоо үчүн натыйжалуу укуктук механизм болуп калышы мүмкүн.

«Президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун саясий укуктук тартиби» төртүнчү глава Мөөнөтүнүн аяктагандыгына байланыштуу президенттик бийликтин ыйгарымдарынын токтотулуусу мамлекет

башчысынын өлүмү же оор ооруусу менен байланыштуу президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун, Кыргыз Республикасынын президентинин отставкасы: ишке ашыруунун практикалык өзгөчөлүктөрүнүн, Кол тийбестик институту жана Кыргыз Республикасынын президентин кызматынан бошотулуусунун суроолорун, Кыргызстанда президенттик бийликтин транзитинин саясий жана укуктук көйгөйлөрүн ачыктайт.

«Мөөнөтүнүн аяктагандыгына байланыштуу президенттик бийликтин ыйгарымдарынын токтотулуусу» биринчи бөлүм Президенттин президенттик ыйгарымдарынын токтотулуусунун негиздеринин бири катары ачыктайт.

Кыргыз Республикасынын Президенти кызматына ага чейинки шайлоолордо шайланган Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына киришүүсүнөн кийин алты жылдан кийин, мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөн шайлоолорду жүргүзүүдө, жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматына киргенден кийин алты жылга чейин кайрадан Кыргыз Республикасынын Президентинин шайлоолору дайындалган учурда – Кыргыз Республикасынын Президентинин шайлоолорунун жалпы жыйынтыктарын Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясынын расмий түрдө жарыялагандан кийин отузунчу күнүндө кирет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы шайлануусунан кийин жана ант берүү күнүнө чейин болгон мезгилде жаңы шайланган Президент кызматына кирбеген кырдаалды жөнгө салбагандыгын белгилеп кетебиз. Эгерде кезектеги президенттик шайлоолордо акыркы алты жылда Кыргыз Республикасынын Президенти болбогон талапкер жеңип чыккан болсо, анда Президенттин ыйгарымдарын убактылуу түрдө кетип жаткан мамлекет башчысы аткаруусу керек. Ал эми мамлекет башчысы экинчи мөөнөткө кайрадан шайланып, жогорудагы жагдайларга байланыштуу кызматына кирбей калганда, шарттар татаалданып кетет. Автордун көз карашыбыз боюнча мындай кырдаалда Президенттин кызматын Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Төрагасы ээлегендиги оптималдуу чечим болуп эсептелет. Бирок мамлекет башчысына шайлоо күнүнө чейин Өкмөттү отставкага кетирүүгө эч нерсе тоскоолдук жаратпайт жана ошондой каралып жаткан кырдаал пайда болгондо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Төрагасынын милдетин аткаруучу Кыргыз Республикасынын Президентинин милдеттерин аткаруусу керек. Кырдаалдын өнүгүүсүнүн мындай варианты иштеп жаткан мыйзамчыгаруучулукта так чагылдырылуусуна ээ болуусу зарыл.

«Мамлекет башчысынын өлүмү же оор ооруусу менен байланыштуу президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусу» экинчи бөлүм кыргыз мамлекетинин ыйгарымдарынын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун себептерин жана анын ишке ашырылуу тартибин изилдөөгө арналган.

Изилдөө тастыктагандай, улуттук мыйзамчыгаруучулук түздөн түз президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтун жөнгө салуу менен аягына чыкпаган жана жетиштүү түрдө татаал мүнөзгө ээ.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары улуттук мыйзамчыгаруучулуктун президенттик милдеттерди ооруусу боюнча аткаруунун мүмкүн эместиги катары эмнени түшүндүргөндүгүн камтыган жок.

Мындан сырткары мамлекет башчысынын ооруусу боюнча ыйгарымдарын аткаруунун мүмкүн эместигин аныктоо мүмкүн болгон көрсөткүчтөрдүн тизмесин бекиткен ченемдер да болгон эмес. диссертант кыргыз мыйзамчыгаруучулугундай мындай ченемдердин жок болуусунун негизги себеби катары биздин мамлекетибизде мындай көйгөйлөр менен кездешпегендиги тууралуу тыянакка келди.

Бул маселеде аз эмес мааниге президенттин отставкасы менен байланышкан көйгөйлөр ээ. «Отставка» термини автордун көз карашы боюнча кандайдыр бир себептерди көрсөтпөстөн туруп ага жүктөлгөн ыйгарымдардын аткарылуусун токтотуу катары аныктайт. Бул мааниде ал мөөнөтүнөн мурда токтотуунун ар бир негизине колдонулуусу мүмкүн.

Ата мекендик тажрыйбадагы үлгүлөр менен мындай аспектилерди салыштыруу менен диссертант Кыргыз Республикасындагы отставка институтунун биринчи эки ишке ашыруу аракеттери басымдуу бөлүгүндө укуктук көз караш менен шектүү мүнөзгө ээ болгондугу тууралуу тыянакка келди. Анткени биринчи жана экинчи учурда отставка мажбурлоо жолу менен ишке ашырылган.

Ошону менен биргеликте изилдөөчү азыркы абал боюнча мамлекет башчысы өзүнүн отставкага кетүү укугун кайсыл жерде болбосун ишке ашыра ала тургандыгы тууралуу корутундуга келди. Социалдык баракчаларда маалымат берүүдөн почта аркылуу жөнөкөй кат жөнөтүүгө чейин болуусу мүмкүн.

Андан сырткары ата мекендик мыйзамчыгаруучулук жазуу түрүндөгү же публикалык билдирүүнүн формасын да жөнгө салган эмес. Анын негизинде диссертант мыйзамчыгаруучулукта Кыргыз Республикасынын Президентинин ант берүү текстиндей эле, салттуу түрдө отставкага кетүүнүн текстинин өзүн аныктоо зарылдыгын белгилейт. Анын мазмунунда императивдүү тартипте ошондой эле мындай чечимдин күнү, айы жана жылы эмес, андан сырткары убактысы болуусу зарыл. Антпесе мүнөт жана саатты көрсөтүү менен өлкөнүн президентинин ыйгарымдарынын аяктоосун эсептөөгө болот.

Мындан сырткары мамлекет башчысынын отставкасын кайтарып алуусун эске алуу менен, автор парламент мындай чечимди кабыл алууда мындай тексттин мазмунунда императивдик тартипте отставкага кетүү тууралуу оозеки же жазуу түрүндө берилген арызынан баш тартууга мүмкүн болбостугуна көрсөтүп, ага тыюу салуу керек.

Отставка тууралуу ойду улантуу менен кыргыз мыйзамчыгаруучулугунда Кыргызстандын парламентинин кабыл алуусунун убакыттык чегин жөнгө салган эмес. Ошого байланыштуу мыйзамчыгаруучуга мындай мөөнөттү аныктоо сунушу берилген.

Сапаттуу диссертациялык изилдөө жүргүзүү максатында автор тарабынан импичмент институтуна талдоо жүргүзүү чечими кабыл алынган. Диссертант

дүйнөлүк практикада салттуу түрдө импичменттин мындай түрлөрү гана колдонулуп келет: парламенттик, парламенттик соттук жана парламенттик плебисциттик.

Аны эске алуу менен изилдөөчү кыргыз мамлекетинде бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Генералдык прокуратурасынын катышуусу менен импичменттин парламенттик формасы колдонулгандыгы тууралуу тыянакка келди.

Импичменттин мындай формасы укуктары боюнча президенттик ишмердүүлүктүн чектелүүсүнө алып келет. Ал эми Кыргызстан үчүн тиешелүү болуп парламенттик соттук формасы эсептелет. Жалгыз бул түрү гана мамлекет башчысына сотко кайрылууга жана бул суроонун кыргыз парламенти тарабынан объективдүү эмес каралуу коркунучун жокко чыгарат.

«Кыргыз Республикасынын президентинин отставкасы: ишке ашыруунун практикалык өзгөчөлүктөрү» үчүнчү бөлүмдө мамлекет башчсынын отставкасынын суроолору, анын ыйгарымдарынын токтотулуусунун негиздери талданат.

Мамлекет башчысынын отставкасы анын жогорку конституциялык статусун жана анын кимдир бирөөгө баш ийүүсүн жокко чыгарган ээлеген ордун эске алуу менен анын өз эрки менен гана болуусу негизделет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин отставкасы катары өзүнүн ыйгарымдарын мамлекет башчынын өз эрки менен токтотуусун, башкача айтканда өзүн отставкага кетүүсүн түшүнүү зарыл.

Өз эрки, өз ыктыяры менен отставкага кетүү мамлекет башчысынын өзүнүн ыйгарымдарын бошотууга түрткү жараткан себептердин бар болуусун жокко чыгарбайт. Катарында президенттин ыйгарымдардын аткарылуусун татаалданткан жагымсыз жагдайлардын отставкага түрткү жаратуучу себеп катары бар болуусу отставканын өз ыктыяры менен болгондугун жокко чыгарбайт. Отставка мамлекет башчы өзүнүн юридикалык эркине ээ болуп туруп, башкалардан көз карандысыз түрдө толук түрдө өз алдынча өзүнүн ыйгарымдарынын токтотулуусу тууралуу чечим чыгарган учурда гана өз ыктыярдуу негизде чечим кабыл алынгандыгы катары эсептелет.

Диссертациялык изилдөөдө бул институтту ишке ашыруудагы тоскоолдук жараткан отставканын конституциялык жөнгө салынуусунун жетишсиздиги негизделет. Отставкага зомбулукту колдонуу менен ишке ашырылуусун эске алуу менен бул институт анын өз ыктыярдуулугун юридикалык тастыкталуусуна ээ болуусу милдеттүү. Президент отставканын өз ыктыярдуулугун тастыктаган жетиштүү түрдө бийликтик жана авторитеттик статуска ээ болгон органга арыз берүүсү милдеттүү болуусу керек.

Ушундай мааниде гана конституция мамлекет башчынын отставкасын кабыл алууну бекитүүсү мүмкүн. Бирок отставканы кабыл алуу анын логикалык түрдө четтен чыгууга жол берет, анткени мамлекет башчысы үчүн отставкасын кабыл алуудан баш тартуу анын отставкасынын өз ыктыярдуулугунун жоктугу айкын болгон учурда гана орун алуусу мүмкүн.

Өлкө башчысы импичмент коркунучу астындагы коркуныч менен отставка

кеткен учурунда жоопкерчиликсиз мамиле кылгандыгы белгиленет, ошондуктан мындай отставканы президенттик ыйгарымдардын токтотулуусунун жагдайларына алып келген жагадй катары кабыл алуу зарыл, себеби мындай кызматтан бошотулуу экс-президенттин укуктарын колдонууга жол бербеши керек. Ошол себептен өзүнүн ыйгарымдарынын аткарылуусун токтоткон адамга жана анын үй бүлө мүчөлөрүнө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан Кыргыз Республикасынын Президентине каршы мамлекеттик чыккынчылык же башка оор кылмышты жасагандыгы үчүн айып коюлган учурда Жогорку Кеңеш тарабынан тийиштүү чечим кабыл алганга чейин же айыптоо коюлган мезгилден тартып үч айлык мөөнөт ичинде укуктук, социалдык жана башка кепилдиктер берилбеши керек.

«Кол тийбестик институту жана Кыргыз Республикасынын президентин кызматынан бошотуу» төртүнчү бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын импичмен институтунуну көйгөйлүү суроолору каралат.

Диссертацияда Кыргыз Республикасынын Президентин кызматынан бошотуунун конституциялык укуктук жоопкерчиликке киргизилүүсү тууралуу тезиске талкууга алынат.

Ошону менен биргеликте Кыргыз Республикасынын Президентин кызматынан бошотуунун негиздерине кылмыштар, анын ичинде жетиштүү түрдө олутуу, ошол эле учурда конституциялык жоопкерчиликтин негизи катары баары тарабынан таанылган конституциялык аныкталган ченемдерди бузуу, конституциялык деликтинин бар болуусу эсептелет. Кылмыштыр конституциялык жоопкерчиликке чакырбагандыгы баарыбызга анык. Ошол эле учурда Кыргыз Республикасынын Президентин кызматынан бошотуу жазык таасирдөө чарасы да болуп саналбайт, андыктан ал конституциялык да, жазык да жоопкерчиликтин мейкиндигинде жатпайт.

Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Президентин кызматынан бошотуу жоопкерчилик эмес, мажбурлоо тартибиндеги уюштуруучулук укуктук чарасы, мамлекет башчысынын анын андан кийинки жазык укуктук жоопкерчиликке тартылуусу үчүн кол тийбестиктен ажыратууга багытталган зарыл чара болуп эсептелгендиги негизделет. Эгерде импичменттин негизи болуп кылмыш эсептелсе, анда кызматынан бошогон мамлекет башчылар жазык жоопкерчилигине тартылуусу зарыл.

Кыргыз Республикасынын Президентин кызматынан бошотууну анын кол тийбестик жагынан баалоо крек, анткени ал аны юридикалык жоопкерчиликке тартууга мүмкүнчүлүк бербейт, себеби ал өзүнүн кызматын ээлегендигине байланыштуу.

Ошол себептен Кыргыз Республикасынын Президенти кылмыш жасагандыгы үчүн кызматынан бошотулуусуна байланыштуу анын кызматынан бошотулгандыгынын мыйзам ченемдүү кесепети болуп милдеттүү түрдө анын жазык жоопкерчилигине милдеттүү түрдө тартылуусу болуусу милдеттүү.

Ошого байланыштуу мыйзамчыгаруучулукта Кыргыз Республикасынын Президенти кызматынан ажыраган адамга кылмыш иши боюнча тийиштүү иштер жүргүзүлөөрүн көрсөтүү зарыл, анткени Президенттин кызматтан

бошотулуусу экилик мааниге ээ болуп калат.

Диссертацияда бар болгон Кыргыз Республикасынын Президентинин кызматынан бошотулуу институтунун кемчиликтери ачыкталат, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясында Жогорку Кеңеш тарабынан айыптоо боюнча терс чечимин кабыл алганда же айыптоону койгондон кийин үч айлык мөөнөттүн ичинде чечим кабыл албаган учурунда Кыргыз Республикасыын Президентине каршы айыптоонун кайрадан чыгаруу мүмкүнчүлүгү тууралуу суроону чечпейт.

Ошону менен биргеликте бул маселе толук түрдө практикалык мааниге ээ жана мыйзамчыгаруучулук чечимин талап кылат. Ошол себептен Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган чечимден кийин бир жыл ичинде ошол эле себептер менен Кыргыз Республикасынын Президентине каршы кайрадан айыптоо коюуга мүмкүн эместигин мыйзамчыгаруучулукта бекитүү сунушталат.

«Кыргызстанда президенттик бийликтин транзитинин саясий жана укуктук көйгөйлөрү» бешинчи бөлүмдө алмашуунун бар болгон жаратылышы жана мамлекет башчысынын ирээттүүлүк тартибинин процедурасы талданат. Кыргыз Республикасында Президенттин кызматынын бошотулуу учурунда анын орду аткаруу бийлигинин башчысы менен алмашылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык: «Ушул Конституцияда белгиленген учурларда көрсөтүлгөн себептер менен Президенттин өзүнүн ыйгарымдарын мөөнөтүнөн мурда бошоткон учурунда жаы Президенттин шайлануусуна чейин анын ыйгарымдарын Жогорку Кеңештин Төрагасы аткарат. Жогорку Кеңештин Төрагасынын Президенттин ыйгарымдарын аткаруунун мүмкүн эмес болгон учурунда Президенттин ыйгарымдарын Премьер-министр же Премьер-министрдин милдетин аткаруучу адам аткарат».

Мамлекет башчысы жана Өкмөт Кыргыз Республикасынын бардык территориясында мамлекеттик бийликтин ыйгарымдарын аткарт. Бирок Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен каралган механизмдер жетиштүү эмес, анткени алар Президенттин ордун алмаштырууга Өкмөттүн Төрагасынын мүмкүн мэес болгон кырдаалдарды жөнгө салган эмес. Ошону менен биргеликте кырдаалдын мындай өрчүп кетүүсүнөн эч ким сакталган эмес. Өкмөт башчысы чындыгында оор кырдаалга (мисалы, ооруу, хирургиялык операция жасалуусу мүмкүн) кабылуусу мүмкүн, ошол себептен Президенттин милдеттерин аткаруусу мүмкүн эмес болуусу мүмкүн. Ошол учурда анын өзүн Өкмөттөн Төрагасынын орун басары ордун алмаштырат. Ал эми бул Өкмөт Төрагасынын милдетин аткаруучу мамлекет башчынын да ордун басаарын түшүндүрөбү? Ошону менен биргеликте Президент Өкмөттү отставкага жөнөтүү менен өзү каза болгон учурунда кандай болоору да белгисиз. Анда ошол учурда Президент өзү Өкмөттүн Төрагасынын милдетин аткарууга тапшырган адам Өкмөттүн курамынан Президенттин милдетин аткаруучу болуп эсептелеби. Диссертанттын көз карашы боюнча мындай бийликтин чечилген эмес кырдаалдары мындан дагы көп болуусу мүмкүн, ошондуктан мыйзамчыгаруучулукта мындай мамилелерди

чечүүгө максатталган механизмдерди бекитүү зарылдыгы келип чыгат. Диссертант Кыргыз Республикасынын Башкы мыйзамында өлкө башчысынын кызматы бошогон учурда бири биринин ордун баскан кызмат адамдарынын кезектүүлүгүн (төмөнкү тартипте: Жогорку Кеңештин Төрагасы, Өкмөттүн Төрагасы, негизги министрликтердин жетекчилери) аныкталуусунун бекитилүүсү зарыл болгондугун баса белгилейт.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн корутундусунда диссертациянын мазмунунан келип чыккан төмөнкүдөй негизги тыянактар чыгарылды.

1. Дээрлик бардык мурунку советтик республикаларда президент институту 1980-жылдардын аягында жана 1990-жылдарадын башында уюшулган жана аларда улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен башкаруунун аралаш түрүн колдонгон францялык модель негиз катары алынган.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр башкаруунун республикалык формасынын тигил же бул түрүн мамлекет башчысынын саясий-укуктук абалы менен аныктоого да болот деп ырастоого мүмкүнчүлүк берди.

Ошону менен бирге, башкаруунун тигил же бул түрүн тандаган учурда ар бир мамлекет биринчи кезекте тарыхый шарттарды жана улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуусу шарт.

2. Башкаруунун түрлөрүн аныктоодо, эреже катары, эки башталышка таянуу керек деген тыянак чыгардык. Биринчиден, бийликтин булагынын мүнөзү башкаруунун түрүн жана андагы мамлекет башчысынын саясий-укуктук макамын алдын ала аныктайт. Эгерде мамлекет башчысы өз бийлигин мурастоо принциби боюнча алса, анда – бул, сөзсүз, монархия. Эгерде элден жана анын өкүлдөрүнөн алса, анда – республика. Экинчиден, республикадагы саясий-укуктук мамилелер бийликтин булагы болгон эл менен бийликтин жогорку органдарынын ортосунда калыптанууга тийиш.

3. Соңку он жылдыктардагы объективдүү тенденция – бул демократиялык мамлекеттердин көпчүлүгү президенттик бийликти күчөтүү жагына багыт алуусу жана мындай бийликтин өз кезегинде өз алдынчалык жагына өнүгө баштоосу экендигин аныктадык.

4. 1990-жылы Кыргыз ССРинде уюшулган президент институту ошол кезде «бошондой» баштаган мамлекетти башкаруунун советтик идеяларынан баш тартуунун өзүнчө бир саясий-укуктук механизми болуп калган. Мамлекет башчысынын кызматы республикада саясий жана социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдү өнүктүрүүгө, жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин, мамлекеттик бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактарынын ишинин жана өз ара аракетинин кепили болууга, ошондой эле конституциялык түзүлүштү чыңдоого тийиш эле.

Бирок, Кыргызстандын аймагында президент институту киргизилген учурдан тартып эле президенттик бийликти күчөтүү тенденциясы калыптана баштаган. Анын негизги себеби катары Президенттин саясий жана укуктук макамы мамлекет башчысын Жогорку Кеңештин түздөн-түз таасиринен

арылууга шарт түзө албагандыгын белилесек болот.

Буга байланыштуу президенттик институтту өнүктүрүүнүн динамикасы, атап айтканда, 1990-жылдан тартып 1993-жылга чейин, шарттуу түрдө саясий-укуктук реформанын Биринчи этабы деп аталган.

Экинчи этап. 1994-жылы Кыргыз Республикасынын биринчи Президентинин демилгеси менен өткөрүлгөн конституциялык реформа «Легендарлуу парламент» аталган кыйла «күчтүү» Жогорку Кеңешти иш жүзүндө жоюуга багытталган. Парламенттин түзүмүн өзгөртүү, аны эки палаталуу мыйзам чыгаруу органына «айландыруу» мыйзам чыгаруучу бийлик органын алсыратуунун негизги ыкмасы болгон.

Саясий-укуктук реформалардын үчүнчү этабы Кыргызстандын Негизги мыйзамын кезектеги жолу модернизациялоо катары белгиленди. Ага ылайык, биринчи Президент өз бийлигин мүмкүн болушунча күчөтө алган.

Төртүнчү этап. 1998-жылдагы саясий-укуктук реформа чынында Жогорку Кеңештин сандык курамын өзгөртүүгө жана депутаттарды парламенттен тышкаркы иммунитетинен ажыратууга арналган. Бул Мамлекет башчысы тарабынан мыйзам чыгаруу бийлигин бүт бойдон башкарууну жана парламентарийлердин Президенттин таасиринен корголбогондугун билдирген.

Бешинчи этап. 2003-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясын модернизациялоо, бир жагынан, президенттик бийлик менен (парламенттик жана парламенттен тышкы) оппозициянын ортосундагы компромисс катары чыкса, экинчи жагынан, биринчи Президенттин бийлигинин күчөшүнүн жыйынтыктоочу стадиясы болгон.

Жалпысынан, Кыргыз Республикасынын биринчи Президенти демилгелеген конституциялык өзгөртүүлөр бийликтин «бир колго» топтолушуна жана, анын кесепети катары, бийликке каршы маанайлардын күчөшүнө, мамлекеттик инстиуттардын туруксуздугуна алып келип, Мамлекет башчысын 2005-жылдын мартында отставкага кетүүгө мажбур кылды.

5. 2005 – 2010- жылдардагы саясий жана укуктук реформаларды К.С. Бакиевдин Кыргыз Республикасынын Президенти катары башкаруусу жана анын ээлеген кыматынан мөөнөтүнөн мурда кетиши менен байланыштыруу керек.

6.2007-жылдын 21-октябрында КР Конституциясынын жаңы редакциясынын кабыл алынышы менен президент институтун күчөтүү тенденциясы орун алган.

Ошол эле учурда, өлкөнүн саясий системсына саясий саясий да, юридикалык да олуттуу өзгөртүүлөр киргизилгендигин таануу керек.

Маселе мамлекетти куруу практикасына парламенттик башкаруунун элементтерин киргизүү тууралуу болуп жатат.

Мамлекеттик бийликтин эң жогорку органдарынын ортосундагы саясий мамилелер «баарынан күчтүү» Президент жана анын «эркин» аткарган Парламент жана Өкмөт» түрүндө сыпатталат.

7.Кыргызстанда буга чейинки алгачкы эки президенттин башкаруусунун терс тажрыйбасы мамлекеттик башкаруунун түрүнүн жаңы моделин киргизүүнүн негизги себеби болду.

Кыргыз Республикасындагы башкаруунун түрүнүн азыркы моделин изилдеп чыгып, диссертант башкаруунун республикалык түрүнүн кыргызстандык моделинин автордук концепциясын иштеп чыкты.

Автордук концепцияга ылайык, азыркы Кыргызстандагы башкаруунун формасын диссертант, биринчиден, классикалык президенттик республиканын элементтери орун алган, парламенттик башкаруунун өзгөчө улуттук модели катары аныктайт.

Экинчиден, диссертант Кыргызстанда башкаруунун аталган моделинин калыптанышын мыйзам ченемдүү процесс катары кабыл алуу керектигин унуштайт жана аны далилдейт.

Үчүнчүдөн, диссертант азыркы Кыргызстандагы парламенттик башкаруунун өзгөчө улуттук моделинин өнүгүү перспективаларынын негизги багыттарын аныктап сунуш кылат.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү макалаларда чагылдырылган:

1. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Президент институтунун Кыргыз Республикасындагы алгачкы саясий укуктук реформаларынын ишке ашырылуусу [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 4. – Бишкек, 2012. – Б. 35-37.
2. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик системасындагы президент институтунун жаралуу идеялары [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 4. – Бишкек, 2012. – Б. 37-39.
3. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын биринчи президенти А.А. Акаевдин жүргүзгөн референдумунун саясий укуктук натыйжалары [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2012. – Б. 25-27.
4. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасындагы президенттик бийликтин кийинки мөөнөткө узартылуусу боюнча аракеттердин саясий укуктук изилденүүсү [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2013. – Б. 27-29.
5. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Президенттик бийликтин 1993-1996-жылдары мезгилиндеги саясий укуктук реформалары [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 3. – Бишкек, 2013. – Б. 54-56.
6. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын Биринчи президентинин шайлануусунун саясий талдануусу тууралуу [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 4. – Бишкек, 2013. – Б. 57-59.
7. **Есенов, У., Битурсын, Г.** Право уйти с поста главы государства: плюсы и минусы [Текст] // У. Есенов, Г. Битурсын / Научный Альманах, 2014. №3.
8. **Есенов У., Азиз, К.** Признать отставку президента: теоретические и практические аспекты [Текст] // У. Есенов, К. Азиз / Научный Альманах, 2014. № 3.

9. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын биринчи президентин шайлоо процессинин өзгөчөлүктөрү [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 4. – Бишкек, 2014. – Б. 59-61.
10. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президентинин шайлануусунун саясий укуктук өзгөчөлүктөрү [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов// Право и политика. - № 4. – Бишкек, 2014. – Б. 82-85.
11. **Есенов, У.** Как уходили с президентской власти Аскар Акаев и Курманбек Бакиев [Текст] // У. Есенов / Научный Альманах, 2015. № 12/4.
12. **Есенов, У.** Учреждение института президента: политические и право-вые мотивы [Текст] // У. Есенов / Научный Альманах, 2015. № 12/4.
13. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президент институтунун саясий укуктук реформалануусунун өбөлгөлөрү [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 3. – Бишкек, 2015. – Б. 41-43.
14. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президентин 2005-жылдагы шайлануусунун саясий укуктук изилденүүсүнүн айрым маселелери [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 3. – Бишкек, 2015. – Б. 43-45.
15. **Азиз, К., Есенов, У.А.** «Президент» жана «президент институту» түшүнүктөрүнүн мазмуну жана аныкталуусунун айрым маселелери [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 2. – Бишкек, 2015. – Б. 85-87.
16. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Америка Кошмо Штаттарындагы президенттик бийликтин коомдун саясий системасындагы орду [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 2. – Бишкек, 2015. – Б. 42-44.
17. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Президенттик бийликтин саясий системадагы ишке ашырылуусу: Франциянын үлгүсүндө [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и закон. - № 3. – Бишкек, 2015. – Б. 44-47.
18. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президентинин бийлигин күчтөндүрүүнүн алгачкы саясий укуктук аракеттери [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и закон. - № 3. – Бишкек, 2015. – Б. 78-80.
19. **Азиз, К., Есенов, У.А., Жуматаев, А.Г.** Импичмент президенту – как одно из оснований досрочного прекращения полномочий деятельности Главы государства [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов, А.Г. Жуматаев // Научный альманах. - N 9-3(23). – Тамбов, 2016. – Б. 46-52.
20. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президенти К.С. Бакиевдин президенттик бийлигин бекемдеп, күчтөндүрүүгө багытталган жүргүзгөн реформалары [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2016. – Б. 35-37.
21. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасындагы президент институтунун өзүнүн бийлигин күчтөндүрүүнүн тажрыйбасы тууралуу [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2016. – Б. 37-39.
22. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Латын Америка өлкөлөрүндөгү президенттик бийликтин саясий системадагы өз ара аракеттешүүсүнүн өзгөчөлүктөрү [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Право и политика. - № 2. – Бишкек, 2016. – Б. 64-66.

23. **Есенов, У.** Отрешить от президентской власти: политико-правовые возможности [Текст] // У. Есенов / Вестник научных конференций, 2016. № 5-4 (10).

24. **Есенов, У.** О неприкосновенности первого лица государства [Текст] // У. Есенов / Вестник научных конференций, 2016. № 5-4 (10).

25. **Есенов, У.А.** Заманбап Кыргызстанда президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтулуу институту (саясий укуктук изилдөө) [Текст] / У.А. Есенов // Монография. – Бишкек, 2017.

26. **Есенов, У.** Временно исполняющий полномочия президента: возмож-ности и ограничения [Текст] // У. Есенов / Вестник научных конферен-ций, 2017. № 2-7 (18).

27. **Есенов, У.** Право быть избранным на президентскую должность: возможное и логичное [Текст] // У. Есенов / Вестник научных конференций, 2017. № 2-7 (18).

28. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасындагы башкаруунун формаларынын ишке ашырылуусунун айрым тажрыйбасы [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2018. –Б. 28-30.

29. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасындагы өткөөл мезгилдеги президент институтунун саясий укуктук процесстери жана анын натыйжасы [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 4. – Бишкек, 2018. – Б. 30-32.

30. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президентинин шайлануусунун саясий укуктук негиздери [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 2. – Бишкек, 2020. – Б. 18-21.

31. **Азиз, К., Есенов, У.А.** Кыргыз Республикасынын президентинин шайлануусунун тажрыйбасы [Текст] / К. Азиз, У.А. Есенов // Вестник Академии МВД КР. - № 2. – Бишкек, 2020. – Б. 21-23.

32. **Osmonov, U.E., Esenov, U.A., Aydarbekov J.T.** External accountability of police services as part of reforms. [Текст] / U.E. Osmonov, U.A. Esenov, J.T. Aydarbekov // Theoretical & applied science. - № 5. – Тараз, 2020. – Б. 675-678.

33. **Osmonov, U.E., Esenov, U.A., Aydarbekov J.T.** Openness and transparency in the activities of internal affairs agencies of the Kyrgyz Republic as a factor of increasing the level of public confidence. [Текст] / U.E. Osmonov, U.A. Esenov, J.T. Aydarbekov // Theoretical & applied science. - № 5. – Тараз, 2020. – Б. 679-684.

Есенов Уланбек Аскаралиевичтин «Заманбап Кыргызстанда президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институту (саясий укуктук изилдөө)» темасында 23.00.02 – саясий институттар, саясий процесстер жана технологиялар адистиги боюнча саясий илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: президенттик бийлик, мамлекет башчысы, президент, президент институту, мамлекеттик бийлик, саясий укуктук реформалар, президенттин шайлануусу, президенттин инаугурациясы, өлкө башчысы, президенттин отставкасы, президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институту, президенттин ыйгарым укуктары.

Изилдөөнүн объектисин саясий системанын алкагында президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун түзүлүшү жана Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоо жана анын ишмердигин уюштуруу менен байланышкан саясий жана укуктук мамилелер түзүшөт.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп, президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун табиятынын саясий жана укуктук аспектилери, Кыргыз Республикасынын Президентинин саясий жана укуктук макамы, анын ишмердигинин негизги багыттары, ошондой эле анын Кыргызстандын саясий системасындагы орду жана ролу эсептелет.

Изилдөөнүн максаты: Азыркы Кыргызстандагы президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институтунун саясий-укуктук табиятын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин саясий системадагы ордун аныктоо менен бул институтту өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө ыкмалары: президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институту дисциплиналар аралык көйгөй катары саясат таануу, укук таануу жана социология илимдеринин чегинде жаткан жалпы илимий жана жеке-илимий ыкмалар аркылуу изилденип, алардын ичинен диалектикалык, салыштырма укуктук, формалдуу-логикалык, тарыхый, социологиялык, статикалык, антропологиялык, жана ошондой эле саясий практиканын жана мыйзамдардын өнүгүү перспективаларына карата колдонулуучу психоаналитикалык жана божомолдоо ыкмаларын колдонуу менен талданды.

Илимий жыйынтыктар жаңылыгы менен мүнөздөлөт, тактап айтканда, ата-мекендик саясий илимде президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтун ишке ашырууну камсыз кылуунун кыргызстандык модели иштелип чыккан.

Колдонуу боюнча сунуштамалар. Изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкү багыттарда колдонулушу мүмкүн: улуттук мыйзамдарды өркүндөтүүдө, Кыргыз Республикасынын Президентинин ишмердигин уюштурууда; Кыргыз Республикасынын саясий жана укуктук илимдеринин тиешелүү аспектилери боюнча эмгектерди жаратууда; окуу процессинде, анын ичинде саясат таануу жана конституциялык укук боюнча сабак өтүүдө.

Колдонуу чөйрөсү: сунуштар менен сунуштамаларды Кыргыз Республикасынын Президентинин ишмердигинде, мыйзам чыгаруу процессинде, илимий-билим берүү процессинде пайдаланса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Есенова Уланбека Аскаралиевича на тему: «Институт досрочного прекращения президентской власти в современном Кыргызстане (политико-правовое исследование)» на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02– политические институты, процессы и технологии

Ключевые слова: президентская власть, президент, институт президента, государственная власть, политико-правовые реформы, выборы президента, инаугурация президента, глава государства, отставка президенте, институт досрочного прекращения президентской власти в современном Кыргызстаны, полномочия президента.

Объектом исследования являются политические и правовые отношения, связанные с формированием и обеспечение реализации института досрочного прекращения президентской власти в рамках политической системы, с организацией выборов и деятельности Президента Кыргызской Республики.

Предметом диссертационного исследования являются политические и правовые аспекты природы института досрочного прекращения президентской власти, политический и правовой статус Президента Кыргызской Республики, основные направления его деятельности, а также его роль и место в политической системе Кыргызстана.

Цель диссертационного исследования заключается в определении политико-правовой природы института досрочного прекращения президентской власти в современном Кыргызстане и места Президента Кыргызской Республики в политической системе, а также в выработке практических рекомендаций по совершенствованию данного института

В соответствии с мировоззренческой и методологической установкой институт досрочного прекращения президентской власти в современном Кыргызстане исследуется как междисциплинарная проблема, лежащая на стыке политологии, юриспруденции и социологии. Это вызвало необходимость применения разнообразных **методов исследования**, как общенаучных, так и частно-научных. Среди них: диалектический, сравнительно-правовой, формально-логический, исторический, социологический, статистический, антропологический, а также методы психоанализа и прогнозирования применительно к перспективам развития политической практики и законодательства.

Полученные результаты характеризуются новизной, в частности, впервые в отечественной политической науке была разработана *авторская концепция* кыргызстанской модели обеспечения реализации института досрочного прекращения президентской власти.

Рекомендации по использованию. Предложения, сформулированные по результатам диссертационного исследования, могут быть использованы: при совершенствовании национального законодательства, в организации деятельности Президента Кыргызской Республики; при создании трудов по соответствующим аспектам политической и правовой наук Кыргызской Республики; в учебном процессе, в частности, при преподавании дисциплин по политологии и конституционному праву.

Область применения: Предложения и рекомендации могут быть использованы в деятельности Президента Кыргызской Республики, в законодательном процессе, в научно-образовательном процессе.

Abstract

of the dissertation of Esenov Ulanbek Askaralievich on the topic: "The institute of early termination of presidential power in modern Kyrgyzstan (political and legal research)" for the degree of Doctor of Political Science in the specialty 23.00.02-political institutions, processes and technologies

Keywords: presidential power, the president, the institution of the president, state power, political and legal reforms, presidential elections, presidential inauguration, head of state, resignation of the president, the institution of early termination of presidential power in modern Kyrgyzstan, the powers of the president.

The object of the study is political and legal relations related to the formation and implementation of the institution of early termination of presidential power within the political system, with the organization of elections and the activities of the President of the Kyrgyz Republic.

The subject of the dissertation research is the political and legal aspects of the nature of the institution of early termination of presidential power, the political and legal status of the President of the Kyrgyz Republic, the main directions of his activities, as well as his role and place in the political system of Kyrgyzstan.

The purpose of the dissertation research is to determine the political and legal nature of the institution of early termination of presidential power in modern Kyrgyzstan and the place of the President of the Kyrgyz Republic in the political system, as well as to develop practical recommendations for improving this institution

In accordance with the ideological and methodological orientation, the institute of early termination of presidential power in modern Kyrgyzstan is studied as an interdisciplinary problem that lies at the intersection of political science, law and sociology. This led to the need to apply a variety of research methods, both general scientific and private scientific. Among them: dialectical, comparative-legal, formal-logical, historical, sociological, statistical, anthropological, as well as methods of psychoanalysis and forecasting in relation to the prospects for the development of political practice and legislation.

The results obtained are characterized by novelty, in particular, for the first time in domestic political science, the author's concept of the Kyrgyz model for ensuring the implementation of the institution of early termination of presidential power was developed.

Recommendations for use. The proposals formulated based on the results of the dissertation research can be used: in improving national legislation, in organizing the activities of the President of the Kyrgyz Republic; in creating works on relevant aspects of the political and legal sciences of the Kyrgyz Republic; in the educational process, in particular, in teaching disciplines in political science and constitutional law.

Scope of application: Suggestions and recommendations can be used in the activities of the President of the Kyrgyz Republic, in the legislative process, in the scientific and educational process.

Есенов Уланбек Аскаралиевич

Заманбап Кыргызстанда президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолусуунун институту (саясий укуктук изилдөө)

23.00.02 – саясий институттар,
процесстер жана технологиялар

саясий илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Көлөмү 3 б.т., Нускасы 100, Заказ № 150
«Алтын тамга» басмаканасы,
720040, Бишкек шаары, Байтик Баатыр көч., 65.
Тел.: (+996 312) 59-17-25
E-mail: info@blitz.kg